

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK

MÅNEDSSKRIFT

Elisabeth Munksgaard: Et museum som krigsbytte

Thorvald Hornemann: Nogle dagbogsblade

Bjørn Svensson: Nydatering af Danevirke reviderer Danmarks-historien

Børge L. Barløse: En grundtvigsk skolegerning

Olav Bonefeldt: En fortjenstmedalje fra Kiels universitet

Sam. Koch Haugaard: Egvad lyngkirkegård

Sagt og skrevet

Grænselandsdagbog

APRIL

4 · 1977

53. ÅRGANG

Indholdsfortegnelse til SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT 1945–74

er udkommet.

Dermed er samtlige årgange 1924–1974 registreret.

Den nye indholdsfortegnelse, der også omfatter forfatter- og emneregister, er udarbejdet af bibliotekar Niels Henrik Kragh Nielsen, Rødding, og kan bestilles hos.

Historisk Samfund for Sønderjylland

Ekspeditionen. Landsarkivet. 6200 Åbenrå. Telf. (04) 62 46 83.

Prisen er 30,00 kroner, dog er prisen for medlemmer og abonnenter kun 20,00 kroner.

Karin Johansen: »Sindelag«

Udg. af Padborg Boghandel.

III. af Kamma Svensson. 88 sider. Indb.

Pris: 39,50 (DM 16,50) + porto.

Padborg Boghandel. Nørregade 16, DK 6330 Padborg.

Gamle mønter

Dansk Centralbibliotek, Flensborg, viser sjældne mønter (dels europæiske, dels danske 1806–1977), 18.–30. april 1977. Gratis adgang.

Uld og plantefarver

Dansk Centralbibliotek, Flensborg, har indbudt billedvæversken Annette Holdense til at vise sin samling af »Uld og Plantefarver«. 15.4.–2.5.1977. Gratis adgang.

Guldhornene

Foreningen SK-Forlag udgiver GULDHORNENE, historisk redegørelse med klassiske og nye tekster samt Bue Lund Nielsens musik til guldhornspillene (i klaverarrangement).

III. Dansk og engelsk tekst. 40 sider. Pris: 39,15 kr., medlemspris: 32,65 kr. Portofrit tilsendt. Bestilling **SK-Forlaget**, Skolegade 7, 6254 Øster Højt. Telf. (04) 74 53 76.

Ulrich Holstein:

ESBJERG – ET TYNGDEPUNKT I DET TYSKE VESTKYSTFORSVAR

Forudbestilling: Finn B. Jensen, Neptunvej 68, Sædding, 6700 Esbjerg.

Pris 52,00 kroner.

Bymuseet i Flensborg

Udstilling 27. marts – 30. april 1977:

Rüdiger Paull. Grafik og tegninger.

Åbent: daglig undt. mandag: kl. 10.00–13.00 og undt. søndag og mandag: kl. 15.00–17.00.

*Conrad Engelhardt (1825–1881).
Portræt malet af Elisabeth Jerichau Baumann.*

Et museum som krigsbytte

AF ELISABETH MUNKSGAARD

Conrad Engelhardt interesserede sig oprindeligt for sprog, ikke for arkæologi. Men ved et tilfælde fik en privatsamling husly på Flensborg lærde skole, hvor den unge adjunkt Engelhardt fik ansvaret for den.

Museumsinspektør Elisabeth Munksgaard, København, skriver om de helt uforudseelige følger, dette opsyn fik.

Krig og kulturhistorie forliger ilde – eller rettere – krig forliger vel ikke med noget som helst. I den sidste, ulykkelige slesvigske krig maledes et lille museum så totalt ned i malmstrømmen, at det aldrig dukkede op igen – det var Den kongelige samling for nordiske oldsager i Flensborg.

Flensborg-samlingen, som den hed i dag-

lig tale, blev stiftet i 1852. Museets grundlag var en større privatsamling, købt af regeringen, på omkring 2000 numre; den fik lokaler på Flensborg lærde skole, og for ledelsen stod adjunkt Conrad Engelhardt.

Thorsbjerg og Nydam

Conrad Engelhardt (f. 1825) havde haft et noget broget levnedsløb. Han begyndte sin karriere som kontormand i et handelshus, men blev efter kort tids forløb sekretær hos den arkæologiske videnskabs grundlægger, Christian Jürgensen Thomsen, der i mange år var oldsagskommissionens dynamiske og højt begavede sekretær. Engelhardt ledsagede Thomsen på en rejse til Tyskland og Italien i 1846, hvor de i Rom traf sammen med H. C. Andersen, der omtaler dem begge i sin dagbog. Efter denne sekretærvirksomhed forlod Engelhardt handelsverdenen og begyndte at læse til student. Mærkeligt nok var det, trods årene hos Thomsen, ikke arkæologien, der tiltrak ham; han indledte efter sin studentereksamen i 1848 studiet af engelsk og fransk og blev i 1851 adjunkt ved Flensborg lærde skole.

Da så Engelhardt efter kort tids virksomhed så sig i besiddelse af en større oldsags-samling, hvis videre vækst var ham betroet, blev han for alvor indfanget af den forhistoriske arkæologi, og i løbet af få år var museet, under hans ledelse, i gang med store udgravninger, der aftvang samtidens forskere stor respekt.

Den første store undersøgelse begyndte i 1858 i Thorsbjerg mose i Angel, hvor et vældigt våbenoffer fra folkevandringstiden blev udgravet. Året efter fortsatte Engelhardt i Nydam engmose i Sundeved med at udgrave et våbenoffer ganske lignende Thorsbjerg. Gennem flere år gravede Engelhardt i Nydam, men udgravningen blev aldrig fuldført. Krigens truende skyer stod tykt på himmelen under gravesæsonen 1863; i denne sidste sommer i Nydam engmose udgravedes et

enestående velbevaret, klinkbygget skib af egetræ, et rofartøj, nu kendt som Nydam-båden. Et andet skib blev i oktober påvist i mosen og udgravedes, men det nåede aldrig hjem til museum og konservering, det gik til grunde på stedet i vinteren og sommeren 1864.

Forunderligt nær føles den sig nærmende katastrofe, når man ser Flensborgsamlingens protokoller. Kataloget fra 1862–63 består næsten udelukkende af fund fra Nydam engmose; Engelhardt har pagineret adskillige sider og forsynet dem med overskriften »Nydam 1863«, men de sidste 28 sider er blanke. Krigen standsede brat al videre udgravning, og Engelhardt skulle aldrig komme til Nydam engmose igen.

32 kasser fund

Krigen var en kendsgerning, og Engelhardt ængstedes for sin elskede samling. I januar 1864 besluttede han sig til at evakuere museet, og således gik det til, at præsten i Nordborg pludselig fik et brev fra den ham aldeles ukendte adjunkt Engelhardt, der forespurgte, om præstegården kunne give Flensborg oldsagssamling husly, indtil stormen var drevet over. Pastor Høyen-Møllers svar var imødekommende, og begge parter var enige om at holde sagen så hemmelig som muligt. I februar sendte Engelhardt så sin samling, med alle fundene fra Thorsbjerg og Nydam, pakket i 32 store kasser til præstegården, hvor ankomsten af to tungt belæsedede fragtvoogne vakte berettiget opsigt og nyfiken sammenstimlen af byens godtfolk; men præsten iagttog den dybeste tavshed, det samme gjorde kuskene og museets bud, der var fulgt med. Det tyndede først ud i mængden, da en af kuskene mumlede noget om, at kasserne måtte bæres meget forsigtigt, for at granaterne ikke skulle springe. Da præsten låsede laden og tog nøglen til sig, var han alene på gårdspladsen.

»Tak for hvad Venlighed De viser den

husvilde og hjemløse Samling; det er med meget vemodige Følelser, jeg skilles fra den; thi jeg holder af den, næsten som om den var et af mine Børn; men, jeg haaber, vi sees snart igjen« skrev Engelhardt til præsten. Ak, stakkels Engelhardt, han genså aldrig sit »barn«.

Skjult og fundet

Pastor Høyen-Møller blev feltprovst, og i Sønderborg modtog han et anonymt telegram fra København: »Har De ikke i Deres Væрге Noget, som De under de forandrede Forhold kunde ønske at fries for?« og feltprovsten telegraferede tilbage: »Send en paalidelig Mand!« Provsten og den »pålidelige mand«, der ankom til Als et par dage senere, sendte i dybeste hemmelighed Flensborg-samlingen til Sønderborg havn, hvor dampskibet »Jylland« lå klar til afgang. Indskibningen skete om natten, end ikke den fungerende havnekaptajn vidste det mindste om sagen. »Jylland« sejlede samme morgen kl. 4, og da provsten ikke senere så sin medhjælper, og skibet var afsejlet, gik han ud fra, at samlingen velbeholden var på vej til København.

Engelhardt flygtede fra Flensborg til København, hvor han efter et par år som sproglærer blev knyttet til Oldnordisk Museum. Den tidligere feltprovst flyttede til Odense, og her modtog han en dag et brev fra udenrigsminister Bluhme: »Ifølge Meddelelse fra Hr. Engelhardt, tidligere Adjunkt ved den lærde Skole i Flensborg, er en Deel af den tidligere Samling af Nordiske Oldsager i Flensborg i Januar Maaned forrige Aar afsendt under Deres Adresse til Nordborg paa Als. Da den Kongelige Regjering i Fredstraktaten af 30. Oct. f.A. har tilsagt sin Medvirken til Gjenoprettelsen af den nævnte Samling, og da jeg er sindet at gjøre, hvad der staar i min Magt, til denne Bestemmelses Opfyldelse, tør jeg anmode Dem om at ville meddele mig alle Oplysninger, hvoraf De

maatte være i Besiddelse angaaende den nævnte Samlings videre Skjæbne, og navnlig om dens nuværende Opbevaringssted.«

Provsten svarede, at han mente, samlingen var sendt med dampskib til København, men da den under krigen fungerende havnekaptajn i Sønderborg på æresord bedyrede, at samlingen ikke i hans tid havde forladt Sønderborg havn, svarede provsten lakonisk, at når oldsagerne ikke var ført bort fra Als, måtte de vel være der endnu, og da preusserne desværre var i besiddelse af øen, ville det være let for dem at indhente de fornødne oplysninger.

Det viste sig, at Flensborg-samlingen var blevet bragt til Korsør, hvor den stod skjult et par år. Og så gik det hverken værre eller bedre, end at en af kuskene, der havde deltaget i transporten, gav en preussisk officer underretning om gemmestedet; for denne gerning modtog manden en sum penge, hvorefter han udvandrede til Amerika. Ifølge Wiener-freden skulle samlingen udleveres til Preussen, og der var nu ingen vej tilbage – men oldsagerne kom ikke hjem til Flensborg, de blev indlemmet i Kieler-museet. Sådan gik det til, at oldtidskrigsbytte blev krigsbytte endnu engang. Og da kunne Engelhardt i sandhed sukke med digteren:

»Now all is done
that man can do
and all is done in vain.«

Kragehul og Viemose

I København gik Engelhardt og sørgede. I 1865 publicerede han »Nydam Mosefund 1859–63«, hvor hver side ånder bitterhed over Nydam-skibenes, Flensborg-samlingens og Slesvigs skæbne; i sandhed er denne publikation et barn af en tid, hvor »skam og had var i alle hjerter«. Slesvig var gået tabt for dansk forskning, men det varede ikke længe, før Engelhardt fandt på Fyn, hvad han havde mistet i Angel og Sundeved. Allerede i

1865 begyndte han i Kragehul mose udgravningen af endnu et krigsbytteoffer, som man havde haft kendskab til siden 1751, og få år senere tog han fat i Viemose, der blev hans største udgravning af folkevandringstidens våbenofre. Engelhardt fik publiceret begge de fynske våbenfund, som sammen med de to sønderjyske fund udgør »de fire store mosefund«. Bøgerne om Thorsbjerg, Nydam, Kragehul og Viemose er en statelig serie, der altid vil beholde sin kildeværdi i den arkæologiske forskning. For denne indsats belønnes han da også i 1869 med udnævnelsen til titulær professor og med en æresdoktorgrad ved universitetsjubilæet i 1879.

Fire små oktavbinds skæbne

Til sin død beholdt Engelhardt et minde om sit dyrebare »barn« i Flensborg. Samlingens fire kataloger forblev i hans varetægt, og efter hans død i 1881 gik de i arv til hans datter, rektor Laura Engelhardt. I Nationalmuseets arkiv ligger de nu, på indpakningspapiret står med Laura Engelhardt skrift: »Maa kun aabnes af Dir. Mackeprang eller Insp. Neergaard (eller deres eventuelle Efterfølgere) og ikke før efter fhv.

Skolebestyrerinde Laura Engelhardts Død Nationalmuseet Februar 1930«.

Pakken blev åbnet i 1948 og i 1966 overladt Nationalmuseets 1. afdeling.

Ejendommeligt er det, at Engelhardt ikke gav katalogerne til Oldnordisk Museum, hvis tyste arkiver ellers i årene før genforeningen holdt på manganen en god hemmelighed, såsom slesvigske fund smuglet til København, udstillet uden angivelse af findested eller blot med oplysningen »findestedet ukendt« – og sagens rette sammenhæng lå gemt i protokoller og arkiver, utilgængelige for offentligheden. Men måske Engelhardt har været så nedgjort over sit museums sørgelige skæbne og skrækslagen ved tanken om, at katalogerne skulle gå samme vej som

oldsagerne, hvis han gav dem fra sig, at han foretrak at lade de fire små oktavbind forblive i familien.

Ikke blot katalogerne, også harmen over uretten gik i arv. Til Flensborg-samlingens protokoller er knyttet den i mundtlig overlevering bevarede klausul, at de aldrig måtte ses af tyskerne. Dette krav fremsatte Laura Engelhardt over for Nationalmuseets daværende direktør, M. Mackeprang, da hun afleverede pakken til ham i 1930.

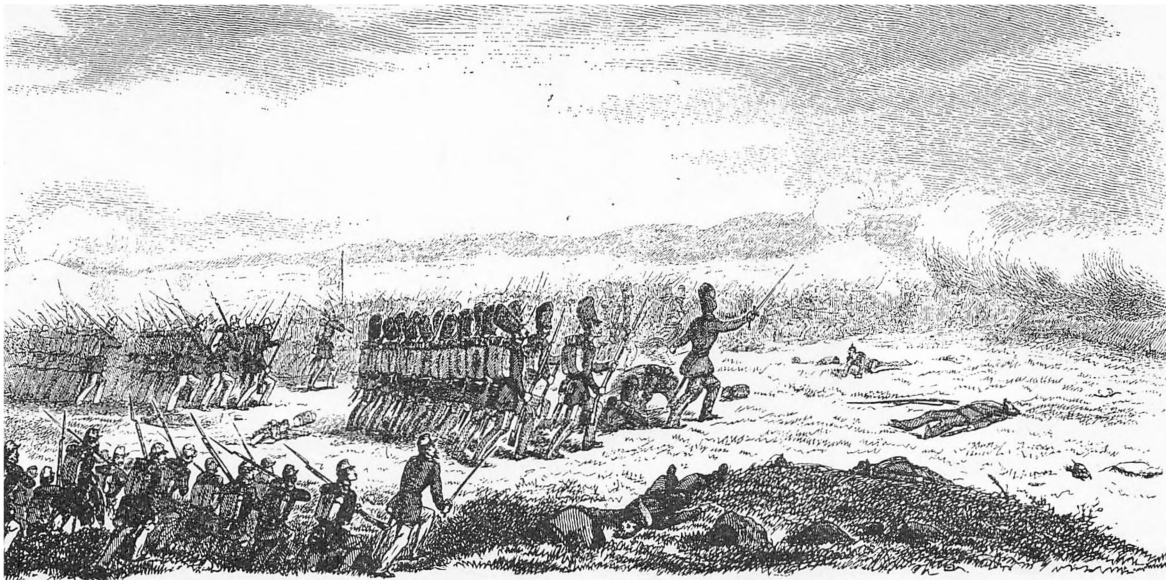
Flensborg-samlingen genopstod aldrig i sin gamle skikkelse. På grund af den ulykkelige udlevering ejer Nationalmuseet kun de fund fra Thorsbjerg og Nydam, som var i Frederik den VII's privatsamling, fra Nydam dog også en del fund udgravet efter 1920. Den del af Nydam engmose, hvorfra det store fund stammer, ejes nu af Nationalmuseet. Flensborg-samlingen står siden 1948 på museet i Gottorp slot i Slesvig, og selv om det er syd for grænsen, er det dog i den landsdel, hvor fundene hører hjemme.

Noter og oplysninger

Christian Jürgensen Thomsen (1788–1865) opstillede i 1818 oldsagssamlingen på Trinitatis kirkeloft i sten-, bronze- og jernalder og lagde dermed grunden til den videnskabelige arkæologiske forskning. Tredelingen publicerede han (anonymt) i 1837 i »Ledetraad til Nordisk Oldkyndighed«. Oldsagskommissionens sekretær fra 1816.

Oldsagskommissionen er Den kongelige kommission til oldsagers opbevaring, stiftet 1807 med det formål at grundlægge et arkæologisk statsmuseum. Nationalmuseet regner sin grundlæggelse fra dette år.

Museet for nordiske oldsager, »Oldnordisk Museum« husedes 1807–32 i Universitetsbiblioteket på Trinitatis kirkeloft, fra 1832 til 1865 på Christiansborg og fra 1865 i Prinsens Palais. I 1892 fik samlingerne navnet Nationalmuseet. Provst Høyen-Møllers part i foranstående skildring er publiceret i »Livs- og Krigserindringer fra 1850–64« af En gammel Feltprest. København 1894.

Danskernes tab efter slaget ved Isted blev opgjort til omtrent 3800 sårede og faldne, heraf 140 officerer. Størstedelen af de 441 døde blev begravet i en stor fællesgrav på kirkegården i Flensborg. Her blev også general Schleppegrell, oberst Trepka og oberst Læssøe begravet. Samtidig hædrede man faldne underofficerer og menige ved at lade en repræsentant for hver af disse grupper bære ud fra kapellet til graven.

Den 25. juli 1862 afsløredes H. V. Bissens »Istedløve« på kirkegården.

Nogle dagbogsblade fra sommeren 1850

VED H. V. GREGERSEN

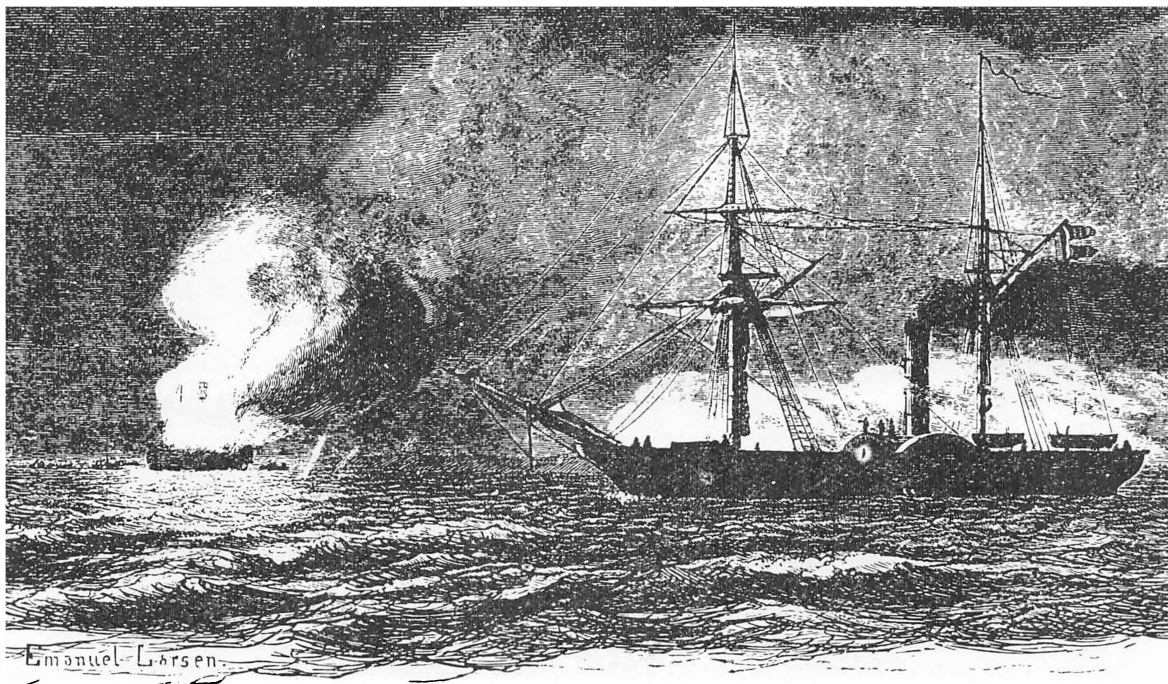
Statsadvokat K. W. Horneman, Viborg, har med stiftskasserer J. Wildfang, Haderslev, som mellemmand overladt studielektor, dr. phil. H. V. Gregersen, Haderslev, sin bedstefaders dagbog fra 1850 til gennemsyn. Her gengives dagbogens notater fra dagene omkring slaget ved Isted 25. juli 1850.

De her offentliggjorte dagbogsblade skyldes den unge student og senere havneingeniør Thorvald Horneman (1837–1910). Lørdag den 13. juli 1850 havde han fået at vide, at han kunne få skibslejlighed til Als med krigsskibet »Hekla«, ført af kaptajn Suen-son. I Augustenborg var hans fader, amts-

forvalter Frees Emil Horneman (1805–57), under krigen blevet indsat som bestyrer af de augustenburgske godser, og inden sommeren var til ende, blev han af F. F. Tillisch udpeget til også at føre opsyn med det gråstenske godsdistrikt.

Familiens ophold på Als er således baggrunden for den unge students dagbogsblade fra sommeren 1850, og han fortæller heri løst og fast om, hvad han fik sine feriedage til at gå med, badning, spadsere-, ride- og sejlture, samt besøg hos venner og bekendte, blandt andet hos nogle af egnens præster, biskop Jørgen Hansen i Guderup og Krog Meyer i Ulkebøl, men det, der giver

Den 20. juli så man fra »Hekla«, der var under kaptajn E. Suensons kommando, en slesvig-holstensk kanonbåd, »von der Tann«, smutte ind i Traven. Lybæk, der ønskede at forholde sig neutral, forlangte at »von der Tann« enten skulle forlade havnen eller desarmes. Kaptajnen, løjtnant Lange, valgte det første, men blev uheldigvis set fra »Hekla«, da han søgte at snige sig ud i mørket, men grundstødte. Efter en times beskydning kom »von der Tann« i brand og sprang i luften. Stålstik efter maleri af Carl Bille.

hans notater mere end en almindelig familieinteresse, er hans omtale af den begivenhed, der frem for alt optog sindene i sommeren 1850, nemlig slutfasen i Treårskrigen med den danske sejr ved Isted den 25. juli, og det er herom, de her meddelte udtog handler.

Mandag d. 15de July.

Vi stod op Kl. 2^{1/2} og kørte til Sønderborg med Fader for at see Tropperne rykke ind i Sundeved ... Paa Ladegaards Marken samledes alle Afdelingerne af Hæren ... Præcis Kl. 5 kom General Schleppegrell og holdt en kort og fyndig Tale til de enkelte Afdelinger: De maatte tænke paa at bevare deres Sundhed for deres Kjæres Skyld, derfor ej bortkaste eller sælge deres Ammunition og Baggage, ikke skyde for højt eller paa for

langt Maal, thi kunde de ikke ramme Fjenden på 100 Skridt, saa kunde de F... paa 50, og hver Mand de skjød var mindre at overvinde.

Overgangen over Broerne varede 2 Timer, uagtet de fulgte tæt efter hinanden. Jeg var i Brohovedet, hvor en Deel Damer havde samlet sig for at sige Officererne Farvel.

Søndag d. 21 July.

Vi erfarede den glædelige Tidende, at »Hekla« havde skudt Sl.Holst. store amerikanske Skruedampskib »v. d. Tann« i Sænk og kun med 5 saarede og 1 død. Det heed sig, at vore Tropper stod i Slesvig, som skulde være rømmet af Fjenden. Altsaa en fortræffelig Begyndelse. Det kan da sætte Mod i Marinen.

Frederik Adolf Schleppegrell (1792–1850). Schleppegrelle var født i Norge, deltog som officer i felttogene i Norge 1809 og 1814. Gik i preussisk krigstjeneste og kæmpede mod Napoleon 1815.

1816 blev han optaget i den danske hær. Han blev udnævnt til brigadegeneral 1848 og til divisionsgeneral i 1850. Den 25. juli blev han ramt af et skud i panden på vejen mellem Øvre Stolk og Rømke og døde dagen efter på hospitalet i Flensborg.

Mandag d. 22. July.

Fader var i Sønderborg tidlig for at faae ordentlige Efterretninger; en Matros blev begravet, som var skudt midt over. Vore Tropper stode endnu bestandig mellem Flensborg og Slesvig.

Tirsdag d. 23. July.

Vi rede til Biskop Hansen i Guderup, hvor vi var inviteret; vi maatte dog vente 3 Timer, inden de kom hjem fra en Sejletour. I en Dam gik et Par Svaner, som Fader havde foræret dem, de vare aldeles tamme. Der var meget stille ved Bordet; det gik lidt stivt til, uagtet det dog var meget ligefremme Folk. Bispens Fader og Broder ere begge Savnede her paa Øen. Vi kom hjem Kl. 12; det var en prægtig Ridetour.

Torsdag d. 25. July.

Om Formiddagen havde man i Sønderborg hørt stærk Canonade, hvorfor Fader om Eftermiddagen tog til Sønderborg, medens Nathalie¹ og jeg var hos Oberst Baggesens. Der fik han Efterretning om, at der havde staaet og endnu vedvarer et noget heftigt Slag for at indtage Slesvig, at vore vare trængte frem, men under en uhyre blodig Kamp. General Schleppegrell var skudt af en gammel Bonde fra Idsted, som derfor med sin Familie blev bragt til Flensborg for at dømmes af den nedsatte Standret, og 3 Byer

afbrændte til Hævn.² Vore skulde have gaaet altfor ivrigt frem og vare derfor i Byen Tolk bleven aldeles overrumplede af et Baghold Fjender, hvorved Oberstl. Trepka og den udmærkede Stabschef Læssøe faldt og uhyre Masser af Soldater.

Omtrent Kl. 12 om Aftenen ankom hertil et Dampskib bugserende nogle Canonbaade med Saarede, og da jeg kom ned paa Broen, stod Stud. Julius Eckersberg derimellem. Han var dog kun saaret af et Streifskud i Hoften og var godt tilmode; jeg fulgte ham op paa Lazarethet til Ridehuset. De fleste, som jeg saae af Saarede, vare kun lidt beskadigede og ved godt Mod, men det var en sørgelig Ting, at Schleppegrell var falden.

Fredag d. 26. July.

Der ere ankommen endnu flere Saarede om Natten, saa at der om Morgenen var 116 paa Lazarethet. Om Eftermiddagen ankom endnu et Dampskib med omtrent 100 Mand, hvoriblandt Lieutn. Dalgas var letsaaret, som man da havde fortalt om var skudt. Desuden erfarede, at Art. Capt. Baggesen var fangen og saaret, den udmærkede Cap. Kranold, Baggesens Stabschef, var falden tilligemed

1. Forfatterens kusine og senere hustru.

2. Det viste sig dog, at Schleppegrell var skudt af regulære tropper.

Christian Julius de Meza (14.1.1792–16.9.1865). Chr. de Meza deltog som 15-årig i 1807 i kampen mod englænderne, udnævntes til major 1842 og fik overkommandoen over artilleriet i 1848.

Han deltog i Fredericia-slaget og avancerede derefter til generalmajor. Da general Schlegel var faldet den 25. juli, overtog de Meza hans post og havde en stor del af æren for slagets udfald.

I mellemkrigsårene søgte han som kommanderende general i Slesvig uden held at vinde forståelse for det hensigtsmæssige i en stærk befæstning af Danevirke.

sin sjeldne Hest Lola, de vare uadskillelige. Kammerh. Bülow letsaaret, Capt. P. Bauditz letsaaret³, den lille Dolle Müller, Nathalias gode Ven, falden, og desuden hørtes en Masse Navne, som jeg ikke kjendte. Oberst Krabbe (med Normalskjæget) fortaltes om, var ført til Kjøbenhavn paa Grund af Malconduite. Circa 1100 Fanger bleve bragte til Kjøbenhavn.

Om Natten ankom endnu hertil en Masse saarede Soldater og 23 Officerer, saaledes at her blev aldeles fuldt paa Lazarethet, og een Canonbaad maatte tilbage til Sønderborg med Saarede, og alle de som kunde taale det af de tidligere herværende paa Lazarethet,

3. Bauditz meldte sig få dage senere atter til tjeneste.

Verner Hans Fr. A. Læssøe (1811–1850).

I medfør af sit overlegne militære talent – Læssøe var en af vore få virkelige feltherrebegavelser – var han selvskrevet til stillingen som stabschef hos general Krogh ved krigsudbruddet 1848. Da Krogh blev afskediget som overgeneral i 1849, hindrede krigsminister C. F. Hansen Læssøes fortsatte tilknytning til overkommandoen.

Efter general Ryes anmodning blev Læssøe i stedet overført til dennes korps, blev udnævnt til oberstløjtnant samme år, og faldt i Istedslaget året efter som bataillonskommandør for 12. bataillon.

bleve transporterede til Sebbeløw ¹/₄ Miil herfra eller til Flekken ved Slottet.

Eckersberg bragte jeg Kersebær, Morskabsbøger og Aviser; hans Saar var ubetydeligt.

Løverdæg d. 27. July.

Kom Brev fra Adolph Bøje til Fader, som lykkelig havde overstaet Slaget, der var det blodigste, han kunde tænke sig. Som Exempel anførte han, at da han med 25 Mand trak ned af en Bakke, havde han i 5 Minuter mistet 20 Mand og blev selv let streift i Ryggen. Lieuthn. Sommer havde skrevet et Par Ord udenpaa.

Dagen i Forvejen var her kommen Brev fra Oberst Baggesen til hans Kone og Børn. Han commanderede 2den Brigade og var

Wilh. August Kranold (1818–1850).
Kranold blev korporal som 15-årig og sekondløjtnant 5 år efter. 1844 udnævntes han til premierløjtnant, og før slaget ved Slesvig blev han stabschef hos Olaf Rye. I 1850 blev han stabschef ved brigaden Baggesen.

Da danskerne rykkede frem gennem Øvre Stolk tidligt om morgenen den 25. juli, blev de uventet beskudt fra en gård. Det var ikke, som man først troede, landsbyens beboere, der skød fra et baghold, men fjendens 5. jægerkorps, der trængte frem. Oberst Trepka hørte skydningen og skyndte sig mod landsbyen, mens oberst August Baggesen samtidig sendte sin stabschef tilbage for at se, hvad der foregik. Denne var kun nået lidt ind i byen, da han blev dødeligt såret. Han blev begravet på Ulkebøl kirkegård.

uskadt, men havde mistet sine bedste Officerer: Læssøe, Kranold, Trepka. Ogsaa den gamle Oberst Bloms haabefulde Søn berettede han død. Den stakkels gamle Mand var herude med sin yngre Søn og meget nedtrykt over sit Tab.

Da General Meza, som ved Schleppegrells Fald havde overtaget Commandoen over hans næsten opløste Division og meget hurtigt bragte den i Orden, tilsidst blev saa udmattet, at han ikke kunde mere, maatte Oberst Baggesen overtage Commandoen. Efter umaadelige Anstrængelser blev endelig Byen Slesvig vor.

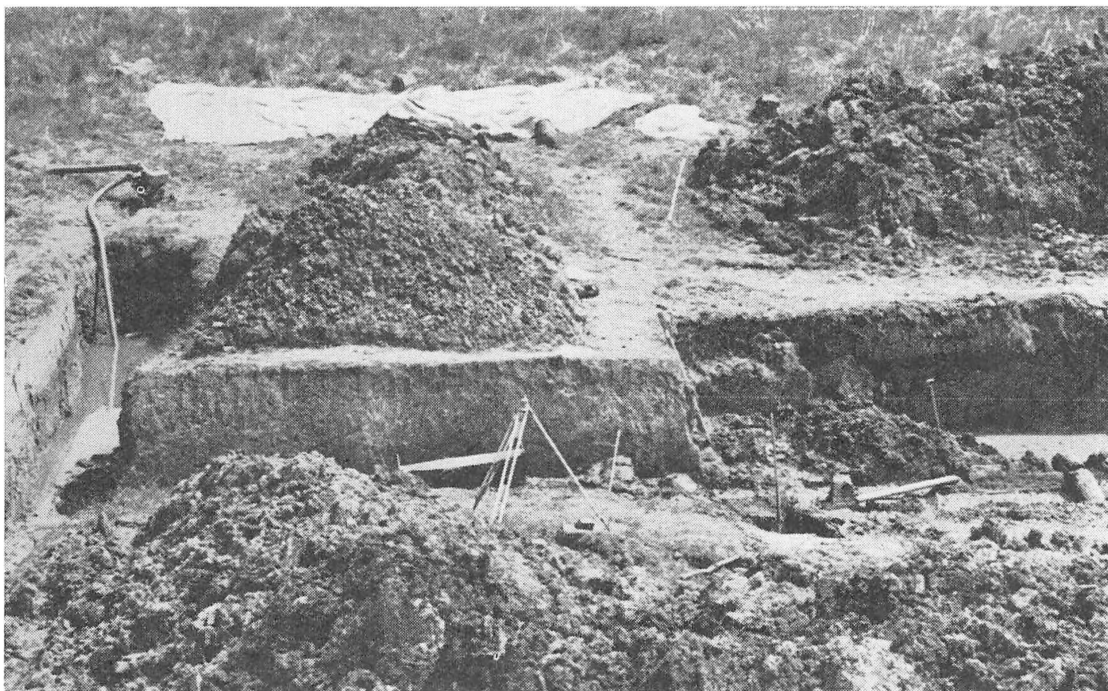
Joh. Chr. M. Trepka (1809–1850).
Joh. Trepka udnævntes til major 1846 og avancerede til oberstløjtnant efter kampene ved Nybøl og Dybbøl. Han faldt den 25. juli 1850 i Øvre Stolk, da han steg op på et gærde for at få et overblik over kampen. Han blev regnet for en af Danmarks dygtigste og mest uforfærdede officerer.

Over General Krogh lod da endeel Borgere fra Byen kalde og gjorde hver Huusejer ansvarlig for, hvad der passerede i hans Huus og lod dem til Tegn paa, at de samtykkede, Byen eliminere (illuminere) og beværte Tropperne.

Hele Dannevirke blev besat, og vore Forposter stode syd for Slesvig til Eckernførde, som var rømmet af Tydskerne.

Alt dette arriverede Fredag d. 26. Juli 1850 og vil længe errindres af dem, som havde deeltaget og været Vidne dertil; efter deres Udsagn har det været langt blodigere end ved Fredericia.

Hæren skiftede uniformer i det første krigsår; den røde livkjole udskiftedes efterhånden med den dobbeltradede, blå våbenfrakke, og i 1850 bar alle de nye uniformer. Af økonomiske grunde blev jakken knappet skiftevis til højre og venstre, og man vekslede hver dag eller uge efter ordre. Derfor er de her afbildede uniformer uens knappet.

Det er store jordarbejder, der er forbundet med en voldundersøgelse. På dette sted har man gravet ned i Nordvolden, hvor den passerer et fugtigt engdrag. Volden blev her båret af en tøm-

Nydateringen af Danevirke revideret

AF BJØRN SVENSSON

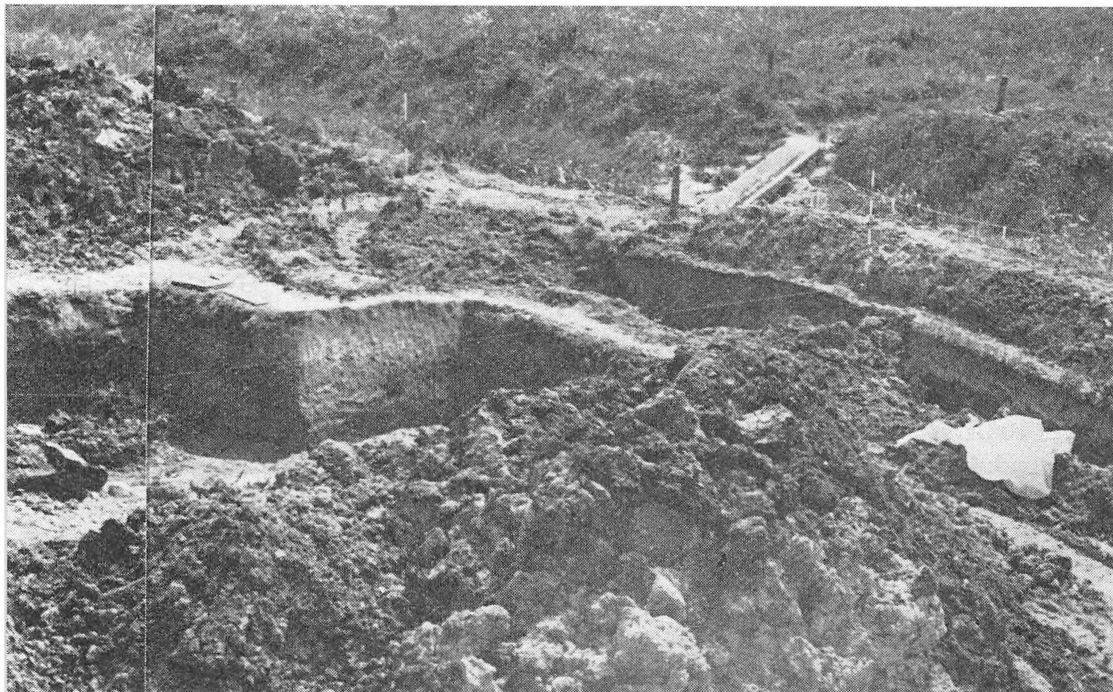
Bygningen af en motorvej op gennem Sydslesvig tværs gennem Danevirkes voldsystem har givet anledning til en række udgravninger i voldområdet, gennemført i et dansk-tysk samarbejde mellem de arkæologiske institutioner på Moesgaard og Gottrup. Jysk arkæologisk selskab har nu udgivet resultatet af disse undersøgelser i en tobindsudgave »Danevirke« med et tekstbind og et planchebind. Bøgerne er skrevet af H. Hellmuth Andersen, H. J. Madsen og Olfert Voss med bidrag af Heiko Steuer og Henrik Tauber. Værket har fået et udstyr, der henvender sig til bogelskere, men indholdet er en videnskabelig redegørelse, der fuldtud kun kan nydes af voldeksperter. Al-

ligevel er der meget at hente også for særligt historisk interesserede lægfolk.

Redaktør Bjørn Svansson kommenterer den skelsættende publikation.

Den samlede voldlængde andrager ca. 30 km, og heraf er omkring to trediedele gang på gang blevet forstærket ved større ombygninger. Selv efter de nye undersøgelser kan voldsystemet ikke betragtes som fuldstændig beskrevet. Der er stadig uopklarede problemer, der må opfordre til nye undersøgelser.

To elementer indtager en særstilling, Halvkredsvolden, der omgav Hedeby, og Kovirke, en vold, der lagde en spærring over

merkonstruktion, der kunne dateres til anno 737, medens man hidtil har regnet det ældste Danevirke for opført i 808. (Foto Inger Bjørn Svendsen).

er Danmarkshistorien

det slesvigske landpas syd for Hedeby, medens hovedvirket, der lå nordligere, ikke tog sigte på et værn for Hedeby, men alene for det danske rige. For sig selv lå Østervolden, der spærrede adgangen sydfra til Svansen.

Hovedvirket består af Krumvolden i vest, Hovedvolden med Kampestenmuren og Valdemar den stores teglstensmur som de sidste udgaver i midten, medens virket mod øst deler sig i to grene, Nordvolden, der går nordvest for Hedeby, og Forbindelsesvolden, der forbinder hovedvirket med Halvkredsvolden.

Det mest spændende ved denne undersøgelse er dateringen af voldene, der historisk er bevidnet anno 808, da kong Godfred byg-

ger en vold fra »østersalt til det vestlige ocean«, som der står i de frankiske rigsannaler, og 1182, da Valdemar den store ved sin død efterlader sig den ikke fuldt færdige teglstensmur. Thyra Danebod og Margrete Sprænghest, der har fået deres navne knyttet til Thyraborg og Margretevolden, savner derimod beviser for deres indsats.

Ved siden af daterbare jordfund og voldtologiske sammenligninger har Danevirkeforskerne nu fået to nye dateringsmidler i hænde, C 14-analysen og årringstællingen.

Takket være årringstællingen har man nået to særlig interessante resultater. For det første har det vist sig, at kong Godfreds

vold fra 808 ikke er det ældste Danevirke. Den ældste vold viser sig at være opført allerede i årene 730–737. For det andet er Forbindelsesvolden opført i 968, det vil sige af Harald Blaatand, som regerede fra ca. 940 til sin død 986 (eventuelt 985 eller 987). Begge disse resultater flytter rundt på Danmarkshistorien. Det skal vi vende tilbage til.

Det tog flere hundrede år at bygge

Danevirke

Først må vi resumere forskerholdets vurdering af voldsystemets helhed:

Det ældste voldstræk fra 737 (af forskerholdet kaldet »Danevirke I«) er kun dateret for Nordvoldens vedkommende, men udstrækkes ved sammenligning af voldtypen til også at omfatte Østervolden og det inderste af Hovedvolden.

»Danevirke II« er her givet som betegnelse for Kovirke, der efter C 14-prøverne kunne være Godfreds vold fra 808, men efter voldtypen antages at være yngre, måske anlagt af Svend Tveskæg i slutningen af 900-tallet. På grund af de modstridende oplysninger anser man i øjeblikket Kovirke for at være udaterbar.

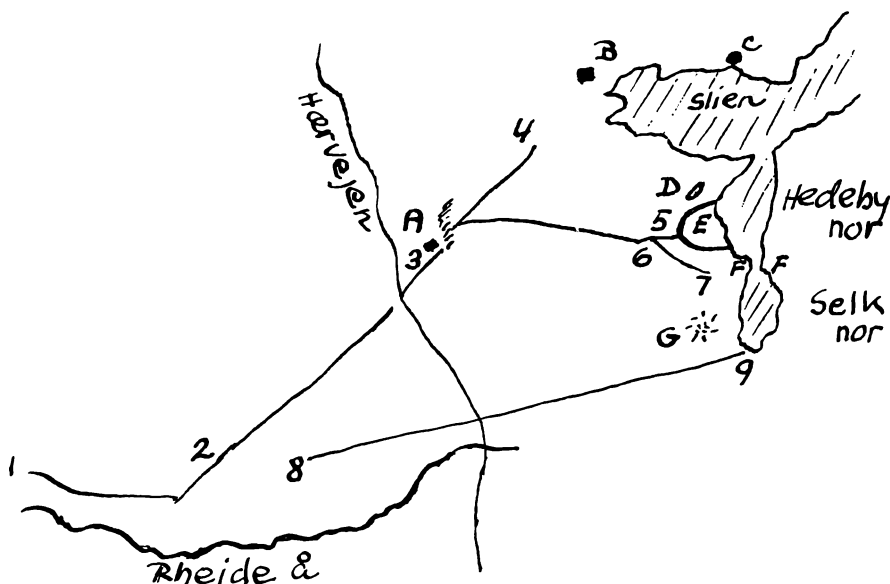
Hverken Nordvolden, Østervolden eller Kovirke kan fremvise mere end en enkelt byggefase. Derimod er der energisk bygget videre på Hovedvolden, som imellem det ældste virke fra 737 og de to yngste, murene af kampesten og teglsten, den sidste fra ca. 1182, har tre voldfaser, som sidestilles med tre tilsvarende voldfaser i Krumvolden, der danner flanken i vest, og i Forbindelsesvolden, der har afløst Nordvolden som flanke i øst. Forbindelsesvolden forbinder Hovedvolden med Halvkreds volden. Dette voldstræk bestående af Krumvolden, Hovedvolden og Forbindelsesvolden kaldes her »Danevirke III«.

Påbegyndelsen af dette voldbyggeri er i Forbindelsesvolden ved hjælp af årringstælling dateret til 968, og man slutter da herfra til Hovedvoldens fase 2–4 og til Krumvol-

den, fordi disse bygværker er ens dimensionerede og har de væsentligste strukturtræk fælles, f.eks. tørvepakkede voldfronter i stedet for frontpalisader af træ. Det har krævet en nyfortolkning af tidligere udgravninger, hvor det nye forskerhold dog synes at have overset muligheden for en kombination af frontpalisade af træ med overbygning af tørveskråfront (se f.eks. Jankuhn, Haithabu, 1963, p. 72 og 83, og la Cour, Danevirkestudier p. 22 ff). Hvis tørveskråfronten går helt ned, må den manglende stejthed næsten indbyde til stormløb.

Det er rimeligt at se en sammenhæng mellem strækket fra Krumvolden i vest over Hovedvolden og Forbindelsesvolden til Halvkreds volden, men der savnes foreløbig beviser for en så intim sammenhæng som den, forskerholdet forudsætter i dets arbejdshypotese. F.eks. daterer holdet på denne måde Krumvolden til at være samtidig med Forbindelsesvolden, altså til 968, skønt der foreligger en C 14-analyse, der sandsynliggør et byggetidspunkt for Krumvolden i 700-tallet og 800-tallet, men henstiller opførelse i 900-tallet som lidet sandsynlig (se Taubers bidrag p. 87).

Det er ret afgørende for helhedsvurderingen, om Hellmuth Andersen virkelig har ret, når han side 53 regner med, at der ikke er bygget på Danevirkes hovedstrækning mellem 737 og 968, altså i 231 år. For enten må Godfreds vold være identisk med Kovirke, og det standpunkt har man ikke turdet gå ind for, og ellers må Godfred have bygget på hovedstrækningen, og det udelukker Hellmuth Andersen med det nævnte tomrum på 231 år, der oven i købet spænder over en periode med mange grænsestridigheder. Man vil nok gøre klogt i at lade den mulighed stå åben, at Godfred har forstærket Hovedvolden og har forlænget den med Krumvolden. Den eneste strækning, der konkret er dateret til 968, er Forbindelsesvolden, som morsomt nok allerede i 1903 af Sophus Müller og Carl Neergaard blev betegnet som

A: Voldstedet Thyraborg. B: Gottorp. C: Slesvig. D: Højborg. E: Halvkredsvolden om Hedeby. F: Vadestedet mellem Hedeby Nor og Selk Nor, hvorfra man kunne trænge ind bag Kovirkestillingen. G: Kongshøj.

1–2 er Krumvolden, der fortsætter mod vest i retning af Hollingsted.

2–3 er Hovedvolden, der bl.a. rummer Kampestensmuren og Valdemarsmuren.

3–4 er Nordvolden.

3–5 er Forbindelsesvolden.

6–7 er Forvolden.

8–9 er Kovirke.

»Danevirke I«, der er bygget 737 (af kong Ongendus?), omfatter strækket fra 2 til 4 (Hovedvolden og Nordvolden) samt Østervolden, der ikke er med på skitsen, men ligger østpå, hvor den dækker Svansen mod angreb sydfra.

»Danevirke II« er 8–9 (Kovirke), som efter C 14-analysen må anses for at være opført af kong Godfred i 808, men som efter en voldtologisk vurdering anses for at være bygget omkring år 1000 og derfor foreløbig er henstillet som udaterbar.

»Danevirke III« omfatter strækket fra 1–5 (nemlig Krumvolden 1–2, tre byggefaser i Hovedvolden 2–3 og Forbindelsesvolden 3–5) og anses for påbegyndt 968, det vil sige af Harald Blaatand. Det må dog være et åbent spørgsmål, om Krumvolden og en dermed sammenhængende udbygning af Hovedvolden ikke må tilskrives kong Godfred.

et bygværk, der måtte tilskrives Harald Blaatand (Nordiske fortidsminder, p. 251).

Endelig må det betegnes som en decideret lapsus, at man har forsømt at udnytte årtallet 968 til en datering af Halvkredsvolden. Heiko Steuer drager side 68 den konklusion, at »først i 2. halvdel af 10. århundrede og snarest omkring år 1000 befæstes Hedeby« med Halvkredsvolden. Der peges specielt på

situationen efter 983, da Svend Tveskæg generobrede Hedeby fra kejser Otto II. Men det er hjernesvind. Halvkredsvolden må være bygget før 968, for ellers ville Forbindelsesvolden svæve frit i luften. Det er en umulig tanke at lade en fæstningsvold slutte ud for en ubefæstet, international handelsby, hvorigennem fjenden kunne omgå volden.

Halvkredsvolden må nødvendigvis være opført før Forbindelsesheden, og da den første Hedebyvold var så svag, at den næppe kunne anses for mere end en demarkationslinje (Jankuhn), må de næste par byggeperioder også være overstået, før Harald Blaatand kunne beslutte sig til at betragte Hedeby som en egnet flankestilling. I virkeligheden måtte det vanskeliggøre forsvaret, at man ikke frit kunne bevæge sig bag hele frontlinjen, men blev hemmet af Halvkredsvoldens nordlige arm. Udenlandske købmænd i Hedeby kunne tilmed forvandle Halvkredsvolden til en trojansk hest, hvis man ikke fik dem effektivt evakueret.

Løsningen med Halvkredsvolden som led i Danevirkesystemet byder på så store problemer, at man nok må forestille sig Hedeby's befæstning oprindelig gennemført uden tanke for det danske rigsværn, det vil sige enten af det kongedynasti, der kom fra Sverige og som residerede i Hedeby i begyndelsen af 900-tallet eller muligvis (forstærket?) af den tyske konge Heinrich I Fuglefænger, der i 934 besejrede Hedebykongen. Skulle Steuer (side 68) have ret i, at Halvkredsvolden tilhører 2. halvdel af 900-tallet, må den være opført af Harald Blaatand mellem 950 og 968.

Det må iøvrigt undre, at man ikke har benyttet lejligheden til systematisk at kontrollsammenligne dateringerne ved hjælp af årringstællinger og C 14-analyser. Vi må stole på, at de dendrokronologiske eksperter i Hamborg er på den sikre side, når de efter deres optælling og vurdering præsenterer os for årstal som 737 og 968. Vi er i hvert fald uden mulighed for at kontrollere træring-kronologien. Derimod kan der siges et par ord om C 14-analyserne, som jo er mindre nøjagtige. Alle levende organismer indeholder radioaktive kulstofkerner (C 14), men når organismen dør, nedbrydes C 14 med en halveringstid på 5730 år, og når man kender nedbrydningshastigheden kan man udregne alderen med en sikkerhedsmargin,

som man plejer at angive med plus minus 100 år, altså et udsving på 100 år til hver side.

Danmarks sydgrænse var befæstet i 700-tallet

Tiden rider imidlertid hurtigt. Vilhelm la Cour offentliggjorde i Sønderjyske Årbøger 1968 side 116 de første C 14-dateringer fra Danevirke (Krumvolden). Resultatet for de to prøver var anno 620 og 740 e.Kr. plus minus 100 år, hvortil skal lægges prøvernes egenalder. Siden har det pågældende laboratorium måttet lægge yderligere 30 år til, fordi svingningerne i jordens magnetfelt til de forskellige tider har givet forskelligt indhold af C 14. I perioden 450–900 år e.Kr. er C 14-dateringerne mellem 10 og 50 år for gamle, så de dateringer, der er foretaget med C 14-metoden, i gennemsnit skal gøres 30 år yngre.

Hellmuth Andersen behandler desværre C 14-dateringerne forkert, idet han ikke tager hensyn til, at træprøverne oplyser tidspunktet for dannelsen af det pågældende træstykke; man skal lægge prøvens egenalder til for at nå fældningstidspunktet. Og han glemmer også at korrigere med de nævnte 30 år. Han begår fejlene både side 39 og 57. Korrigeres der på de nævnte to punkter, kommer der bedre overensstemmelse mellem C 14-analysen og træringsoptællingen.

Nu kan man måske synes, at det kan være underordnet, om en vold dateres til 737, 808 eller 968. Derfor skal der til slut anføres et par eksempler på det nye lys, der bliver kastet over Danmarkshistorien ved hjælp af de ændrede årstal.

Da jeg i 1968 i Sønderjysk Månedsskrift side 118 gjorde opmærksom på, at de af Vilhelm la Cour i Sønderjyske Årbøger offentliggjorte C 14-resultater må føre til, at man må »overveje, om fældningstidspunktet ikke snarere skal søges i 700-tallet i stedet for omkring året 808«, svarede han, at først

Hvor denne markvej går over det nu nedpløjede Kovirke, skal den nye motorvej også passere virket. Men langs markvejen har der ligget høje, så man kunne vente, at der her har været vej siden oldtiden. Da arkæologerne kom i jorden, fandt de på dette sted en port, foreløbig den eneste, der er afdækket i Danevirkes langvolde. Markvejen har altså været en hovedvej, der blev respekteret af voldbyggerne, som gav den en port i volden. (Foto: Inger Bjørn Svensson).

i 808 træder det danske rige frem som et virkeligt rige, der manifesterer sig udadtil, defensivt og offensivt; det viste de historiske kilder.

Nu har dateringen af de ældste Danevirkevolde godtgjort, at det danske rige manifesterede sig allerede i 737, en periode der historisk ligger hen i mørke. Det bør iøvrigt nok her indskydes, at 737 er trukket frem, fordi der både for Nordvolden og en dæmning i Hovedvolden er konstateret træ, der er fældet 737. Men arbejdet har strakt sig over længere tid. Det ene sted blev 737 konstateret i en tømmerkonstruktion i dæmningsens sydside, medens træet i nordsiden var 7 år ældre, altså fældet i 730. I Nordvolden var der foruden træ fra 737 også nogle prøver af træ, der var fældet 725–735. Man har

med andre ord ikke blot gennemført et uhyre entreprenørprojekt, men man har målbevidst arbejdet på det i en årrække. Det forudsætter et samfund med en fast struktur. Selv om historien har ladet det danske rige ligge i det dunkle, ved vi nu, at det har eksisteret.

Det nærmeste, vi kan komme disse årstal med en historisk oplysning, er med beretningen om »frisernes apostel«, biskop Willibrord fra Utrecht, der i perioden mellem 696 og 719 vovede sig til Danmark og opsøgte kong Ongendus i hans kongsgård. »Kongen var hårdere end sten og vildere end et dyr, medens han dog efter guds styrelse modtog sandhedens forkynder og behandlede ham med hæder«. Selv om kongen ikke ville forlade sine guder, var han dog så tolerant, at han lod Willibrord rejse med 30 drenge, som

denne ville opdrage i den kristne tro og formentlig oplære til kristne missionærer. Drengene blev døbt inden rejsen, for at deres sjæle ikke skulle gå tabt »ved den lange sørejses farer eller ved baghold fra landets meget vilde indbyggere«.

Det er altså ikke kong Godfred, men kong Ongendus eller en af hans nærmeste efterfølgere, der har haft magt til at rejse Danevirkes første spærring mod det sydlige udland, og det er ikke Karl den stores Frankerige, der har fremtvunget den danske rigskoncentration. Danevirke må være opstået som følge af en konfrontation mellem dannerne rig og venderne pres.

For kong Godfreds vedkommende opklarer nydateringen det problem, at han i 808 drog på et hærtogt i abroditernes land, hvilket var en udfordring imod kejser Karl den store, og først efter hjemkomsten tog initiativet til voldbyggeriet til forsvar for rigets sydgrænse. At rækkefølgen ikke var den omvendte – opbygningen af et forsvar før hærtogtets udfordring – kan i hvert fald bedre forstås, når der lå et Danevirke i forvejen.

Dokumentationen for, at Harald Blaatand har bygget på rigets grænseforsvar bringer en klarhed over forholdet mellem Danmark og Tyskland, som hidtil har manglet.

Kristendommens indførelse i Danmark måtte skabe afhængighed af ærkebispem i Hamborg-Bremen og af den tyske kejser, der betragtede sig som kristenhedens verdslige øverste og specielt som overherre over de tyske missionsområder. I 948 gav paven ærkebispem i Hamborg-Bremen kirkelig myndighed over Norden og ret til at indvie bisper i Danmark. Samme år ordinerede ærkebispem bisper for Slesvig, Ribe og Århus, tre bisper, der muligvis alle var udpeget af den tyske kejser. Efter at Harald var blevet døbt mellem 958 og 963 blev risikoen for afhængighed af tyske myndigheder endnu større. Herom vidner et kejserbrev af 26. juni 965, hvori kejser Otto bekræftede, at al

ejendom i det danske rige, som tilhørte eller i fremtiden ville komme til at tilhøre kirkerne i Slesvig, Ribe og Århus skulle være fritaget for enhver skat eller tjeneste, der måtte tilkomme kejseren, ligesom trælle og fæstere på disse ejendomme skulle fritages for kejserlig tjeneste og ikke tjene andre end bisperne selv. I 973 noteres det i tyske annaler, at gesanter fra Harald (her benævnt som dux i stedet for som konge) indfandt sig med »den fastsatte afgift« og underkastede sig kejseren.

Vilhelm la Cour betegner det i »Danevirkestudier« side 187 som Haralds linie at støtte den bremensiske kirke og lyde den tyske kejser, hvilket gav anledning til den opstand, anført af sønnen Svend Tveskæg, og de kampe, hvor Harald fandt sin død. Sture Bolin har endog ment, at Jellingekonungernes rige siden 934 lå under kejseren som en tysk Nordmark.

Hvad byggede Harald Blåtand?

Men underkastelsen har ikke været Haralds linie. Da kejser Otto døde i 973, benyttede Harald straks lejligheden til at gå over Ejderen og hærge i det nordtyske område, men kejser Otto II kastede sig imod de hærgende daner, trængte igennem Danevirke og slog Harald, der nu »ikke alene formelt, men reelt var blevet en tysk lydfyrste« (Vilh. la Cour, Danevirkestudier, side 184). Kejseren byggede i hvert fald en borg i disse grænseegne, og også bag Halvkredsvolden er der blevet indrettet en tysk forsvarsstilling, thi da Danmark i 983 efter næste kejserskifte generobrede det tabte, melder runesten om kampfæller, der faldt, da krigerne sad om (dvs. belejrede) Hedeby. De var anført af Svend Tveskæg, hvilket også er blevet udlagt som tegn på Haralds passivitet, skønt det i betragtning af aldersforholdene må være naturligt, at det ikke er Harald, men Svend, der drager i felten.

På denne baggrund er det en meget vær-

difuld oplysning, at Harald Blaatand har bygget på Danevirke. Forbindelsesholden er dateret til 968, dvs. tre år efter kejserbrevet af 26. juni 965. Men også her har voldarbejdet strakt sig over en årrække. En anden træprøve fra Hovedholden er nemlig blevet dateret til tiåret 951–961. Har Harald Blaatand samtidig med at bygge Forbindelsesholden forstærket Halvkredsholden? Eventuelt ved at etablere et af de forsvarsværker, der ligger i Halvkredsholdens sydlige forland, en truggrav på 30–40 meters afstand, en spidsgrav 130 meter borte og endelig Forholden på 250–300 meters afstand? I hvert fald de to grave skønnes etableret i 2. halvdel af 900-tallet, truggraven dog snarest i midten af århundredet.

Igen må man dog undre sig over dateringen. Det er selvmodsigende at datere truggraven til nærmest midten af århundredet, men halvkredsholden til århundredets slutning, skønt holdens eksistens dog er gravens forudsætning.

Også spidsgraven og Forholden må ved deres etablering forudsætte eksistensen af Halvkredsholden, og de må følgelig være yngre end denne. De synes tillige at forudsætte eksistensen af Forbindelsesholden og er i så fald først skabt 968 eller senere.

Forholdene på dette sted er imidlertid endnu ikke afklaret. Man mener, at der har været to åbninger i forsvaret, idet Forbindelsesholden ikke ses at have været regulært bygget sammen med Halvkredsholden, der samtidig har haft en åbning – Jankuhn formoder en port – i dette hjørne, syd for Forbindelsesholden. Havde der været en port nord for Forbindelsesholden, kunne den have haft en forsvarsmæssig motivering ved at lette forbindelsen mellem de to voldafsnit, men syd for må det betyde en svækkelse af forsvaret, der ikke har kunnet opvejes af det sumpede terræn og Møllebækken.

På dette kritiske afsnit af centralforsvaret, hvor langholden afløses af en kredsførem hold, har der vist sig behov for frem-

skudte forstærkninger af virket i form af ekstra vold og grave. Nord for forbindelsesholden er der i stedet fundet spor af en palisade, der synes at være opført i en halvbue i forhold til Halvkredsholden. Har man på denne måde bag langholden søgt at gardere sig mod et fjendtligt gennembrud gennem Halvkredsholden? Eller omvendt tænkt sig at dække et tilbagetog til Hedeby i tilfælde af et fjendtligt gennembrud gennem langholden?

Det er foreløbig kun bevist, at Harald Blaatand har opført Forbindelsesholden. Han kan også have etableret en forstærkning af det farlige hjørne, og han kan ligeledes have forstærket virket andre steder.

Forskerholdet ser jo en sammenhæng mellem Krumholden, Hovedholdens byggefaser 2–4 og Forbindelsesholden, et voldstræk, der betegnes som »Danevirke III« og anses for påbegyndt i 968, hvorefter Harald Blaatand må anses for ophavsmand til hele denne udbygning af Danevirke. Men selv om vi alene holder os til Forbindelsesholden, der er konkret dateret til hans regeringstid, er dermed kastet lys over Harald Blaatands udenrigspolitik.

Harald Blåtands selvkarakteristik

En konge, der føler sig helt afhængig af de tyske magtfaktorer, kan ikke tænkes i en årrække at have udbygget et værn imod Tyskland, hvad Harald har gjort målbevidst for at kunne udnytte en egnet situation, den, som han fejlagtigt troede forelå i 973, og hvor Danevirke trods hans anstrengelser ikke viste sig stærkt nok til at opfange tilbageslaget. Men beviserne for Harald Blaatands voldbyggeri ved den danske sydgrænse viser samtidig, at han ikke med dåben underkastede sig kirken og kejseren i Tyskland, men har ført en selvhævdende politik, der ikke har gjort hans selvkarakteristik på den store Jellingsten til skamme.

En grundtvigsk skolegerning i Vestslesvig

AF BØRGE L. BARLØSE

Elise Lindbergs navn hører ikke til de kendte, men hendes særprægede personlighed og hendes energiske indsats fortjener at mindes.

Skoleinspektør Børge L. Barløse, Århus, skriver om hendes liv og arbejdsår, der faldt i 1800-tallets anden del.

»Lise er nu husets dame, hun spiller nogenlunde fortepiano, maler ret smukt blomster efter naturen, kommer i fine selskaber og danser med stiftamtmanden . . . ellers syr hun smukt, men læser dog helst, og da hun længe med lethed har læst tysk, så studerer hun nu fransk . . .«

Den unge dame, der fører sig så lovende frem, er ikke heltinden i en victoriansk ung-pigeroman, men en skikkelse af kød og blod, en alsidig begavet og meget målbevidst kulturpersonlighed, hvis gerning blandt folkets døtre bør nævnes med hæder i forbindelse med den fase af kulturkampen, der indledes med skoleinstruksen af 1871 og kulminerer med den skelsættende skolelov af 18. 12. 1888.

Hendes navn var Elise Lindberg.

Hun er født i København 1832 som datter af Jacob Chr. Lindberg, den lærde bibeloversætter, der var Grundtvigs nære ven og uegennyttige våbendrager. Hun lærte usædvanlig tidligt at læse, og hendes moder, Katrine Elisabeth Hansen – selv en musisk begavelse – sørgede for, at hendes færdigheder i tegning og klaverspil blev udviklet. Fra 1840 til 1843 var den teologiske kandidat P. Vilh. Christensen ansat som familiens huslærer. Af ham blev hun altså undervist sammen med nogle af sine søskende. To

brødre var udprægede sprogtalenter: Niels, den senere valgmenighedspræst i Kerteminde († 1886) og Jørgen, der blev sognepræst i Hodde ved Varde († 1882, 36 år gammel).

Alt tyder på, at hun var rigt intellektuelt udrustet og i besiddelse af en ganske betydelig litterær dannelse allerede, da faderen i 1852 omtalte hende med de linjer, der er citeret som introduktion til denne skildring.¹

Der kan hentes andre træk frem til belysning af hendes ejendommelige hjemlige baggrund. Glæden ved blomster var noget fremherskende. Hun har selv fortalt, at faderen var ivrig havemand, og at børnene satte en ære i at være med til at passe de mange blomster, han omgav sig med. Det var tilfældet, mens familien boede på Frederiksberg; men også fra perioden 1844–1856, hvor man var flyttet til præstegården i Tingsted på Falster, genkalder hun sig, at værelserne var fyldt med dejlige blomster.

Opdragelsen af de fem søskende var nok fri, men bestemt ikke lemfældig. Som faderen ved flere lejligheder udtrykte det: »Der er noget, der er passende, og noget der er upassende«. I øvrigt er det karakteristisk, at han samtidig søgte at vække børnene til eftertanke og selvstændighed: »Tænk selv, du har fået din forstand for at bruge den«, kunne han sige.²

Elise Lindberg havde ikke vilje eller tilbøjelighed til at gå ind i et ægteskab. Med hele sin energiske virkelyst og på grundlag

1. Brev fra Jacob Chr. Lindberg til Elise Alberti 20. 11. 1852, her citeret efter Højskolebladet 1897.

2. Højskolebladet 1888 og 1897.

Elise Lindberg 1832–1913. Fotografi fra 1870'erne. (Det kgl. Bibliotek).

af sit selvstudium følte hun sig kaldet til en gerning som lærerinde, og tabet af Sønderjylland i 1864 gav hende en stærk tilskyndelse til at træde ind i kampen for at bevare dansk modersmål og åndsdannelse. Det var dog først efter moderens død i 1866, at vejen var åbnet i så henseende. Til gengæld kom der en fornyet impuls med skoleinstruksen af 28. 8. 1871, som påbød seks timers undervisning i tysk i den offentlige skole. Som modvægt hertil greb man i stigende grad til hjemme- eller privatundervisning, og 1. 5. 1872 kom Elise Lindberg til Hviding sogn for efter Ludvig Schrøders anbefaling at tiltræde en plads som lærerinde på Råhede mølle.

Hendes ønske om tillige at holde aften-skole faldt ikke straks i god jord; men hos

gårdejer Jens Brorsen i Hviding fandt hun udstrakt forståelse. I gårdens storstue samlede hun de næste to vintre indtil en snes piger og drenge til husflidsaktiviteter og knyttede dertil fortælling af Danmarkshistorien. Samtidig kunne hun bevare tilknytningen til sine grundtvigske meningsfæller, idet hun med benyttelse af Jens Brorsens lille jagtvogn kunne deltage i foredragsmøder i Ribe og i Brøns.

Skolebestyrer Chr. F. Monrad i Flensborg fik nys om hendes virksomhed og indbød hende til et besøg hos sig. Han blev hende en pålidelig ven og rådgiver, f.eks. støttede han ved et møde i Bovlund hendes kongstanke om danske aftenskoler med tilhørende husflidsforeninger, og han gav stødet til, at de forældre, der ønskede danske lærerinder,

henvendte sig direkte til Elise Lindberg. Blandt dem, der i den følgende tid benyttede sig af tilbudet, var beboerne i Lundsmark samt gårdejerne Jørgen Rossen, Årslev, og Nis Callesen i Kassø.

Uventet for hende blev gården i foråret 1874 solgt, hvad der medførte en standsning af skolen; men til alt held kom der i stedet en henvendelse fra Andr. Thyssen Hansen i Randerup. I et par år havde børneskolen til huse hos ham, derefter blev den flyttet til Lunde for at afkorte skolevejen for nogle børn derfra. Aftenskolen gik fremdeles med liv og lyst; mens drengene snittede i træ og pigerne flettede fine stråarbejder, fortalte frk. Lindberg fædrelandshistorie, og man sluttede med en sang.

Med forordningen af 9. 3. 1878 forsvandt muligheden for at få lærerinder fra Danmark. Elise Lindbergs interesser samlede sig nu om et andet mål. Hun ønskede i sin modne alder at danne sig sit eget hjem således, at hun kunne undervise voksne unge piger fra landsdelen med henblik på senere lærerindevirksomhed, altså en mere højskolepræget undervisning. Den nødvendige pekuniære støtte hertil opnåede hun i sommeren 1878 hos en kreds af damer i København. Ved en årlig understøttelse på 1200 kr. blev hun sat i stand til at leje en attraktiv lejlighed på Ottersbøl mølle ved Skærbæk. Her begyndte hun sin pigeskole, baseret på grundige realkursus af et års varighed. Men allerede efter to års forløb var uheldet atter ude. Møllen blev udbudt til salg.

Det blev nødvendigt at flytte skolen til Visby, hvor den fra sommeren 1880 rykkede ind i herredsfoged E. Sarauws herskabelige embedsbolig, der stod ledig efter amtsrettens flytning til Løgumkloster. Der var først tale om et lejemål; men året efter overtog hun ejendommen med tilhørende have, idet støttekredsen stillede de nødvendige midler til rådighed. På denne måde fik pighøjskolen udmærkede trivselsbetingelser, og en velbesøgt syskole for småpiger skabte hver lørdag

eftermiddag nye kontaktflader for hende selv og hendes medarbejdere. Foruden tre niecer var der ansat en tysk uddannet, eksamineret lærerinde, frk. Hemsén fra Flensborg.

Sommeren 1884 blev skæbnesvanger for pigeinstituttet og dets indehaver. De prøjsiske myndigheder benyttede den store fællesudflugt til Vestjylland i dagene 7.–10. juni som anledning til at iværksætte en bølge af udvisninger, og Elise Lindberg blev et af ofrene, skønt hun i virkeligheden inden for turens rammer blot havde aflagt et privatbesøg i Varde, og uden hensyn til, at hun meget modstræbende havde ladet enkelte af sine elever deltage i arrangementet. I september 1884 måtte hun forlade alt, hvad hun med fortrøstning og ukuelig energi havde fået sat i gang. På Søgaard ved Vamdrup gjorde hun endnu et forsøg på at holde skole; men bygningen var yderst miserabel, og da tilgangen af elever svigtede, måtte hun i 1888 lade sagen falde.³

Fra en anden indfaldsvinkel kastes der lys over Elise Lindbergs liv ved, at vi iagttager hendes forhold til samtiden og de synspunkter, hun lejlighedsvis lod komme til orde, blandt andet i Højskolebladet.

Endnu mens hun stod som leder af skolen på Søgaard, gav en debat om svensk gymnastik hende anledning til at understrege betydningen af kvindernes uddannelse. De grundtvigske kredse burde have blik for andre beskæftigelsesmuligheder end sygepleje og husligt arbejde. Hendes egen uddannelse af lærerinder – kvinder undervist af kvinder – fandt hun var i overensstemmelse med Grundtvigs syn. Lærerindepladserne var imidlertid så slet lønnede, at de unge virkelystne piger burde overveje at rejse til Ame-

3. Fremstillingen her og i det foregående bygger i alt væsentligt på Elise Lindbergs egen beretning, der fremkom i Højskolebladet 1900 (sp. 659 ff.). Jfr. P. Feddersen Jensen: Visby sognekronike (1946), Roar Skovmand: Folkehøjskolen i Danmark, s. 387, samt Karl Hede: Tyskernes færd i Sønderjylland 1884.

rika. Efter hendes egen erfaring var det både åndeligt og legemligt velgørende at virke uafhængig af andres domme og meninger, følgende sin overbevisning i stort og småt.

Et halvt års tid efter fornyede hun sin appel, idet hun fremhævede, at det under de forhåndenværende »trykkende forhold« ville være umuligt for de fleste dannede kvinder at opnå økonomisk selvstændighed herhjemme.⁴ Betragtninger som disse ligger ikke langt fra kvindefrigørelsens signaler. Elise Lindberg var da også sympatisk stemt over for kvindesagen. Hun tog aktivt og engageret del i debatten, blandt andet ved indlæg i »Kvinden og samfundet«.⁵

Året efter at hun havde måttet nedlægge sin skole, udsendte hun – under pseudonym – en lille bog, hvori hun med anvendelse af tydeligt selvbiografiske træk og uden nogen som helst kunstneriske attituder viser, hvordan en kvinde efter mange refleksioner går sine egne veje og finder et ståsted. Hun kaldte den lidt omstændeligt »Viktorias Familie-Interieur fra femtiårene. Pennetegning«. De 30 små oktavsider gør ikke noget stærkt indtryk på en nutidslæser; men man får trods alt et dybere indblik i forfatterens forudsætninger og hæfter sig blandt andet ved et vidnesbyrd som dette:

»Disse aftener i skolestuen var for alle, lærerinden og børnene, en fest, ofte kom nogle af forældrene for at se på børnenes arbejder og høre dem synge danske sange. Viktoria var lykkelig ... her var kun en stor sag, som forenede alle ... stor nok til at samle alle gode kræfter til et ihærdigt arbejde for folk og fædreland«.⁶

Blandt Elise Lindbergs elever kan nævnes den senere udenrigsminister, Laust Moltesen, der som 7-årig deltog i den første aftenskole i Hviding, og Dorte Gram, f. Dall, i Køben-

hoved, som var en af holdet fra Ottersbøl mølle.⁷ Ingeborg Møller, f. Partsch fortæller i sine erindringer fra Flensborg udførligt om, hvordan hun sammen med Jensine Jepsen oplevede skolen i Visby. Beretningen bringer eftertiden på allernærmeste hold af Elise Lindberg og er med sine mange iagttagelser og facetter væsentlig for forståelsen af hendes personlighed:

Hun var middelhøj, noget buttet og meget rank. Det let grånende hår var med en nakkekam fæstet til hovedet i en løs bukkel. Frøken Lindberg var »noget helt for sig«. Hun havde en fornem, lidt afmålt fremtræden. Hun foragtede moderne og klædte sig på sin egen måde, der passede så godt til hendes personlighed. »Hun var stilfuld og lignede en borgfrue, når hun som på spadsereture sirligt samlede nederdelens vidde fortil i den ene hånd og løftede den lidt op«. Ved de grundtvigske møder i Forballum, hvor blandt andre Cornelius Appel talte, forekom det »som hun følte sig som en dronning på baggrund af de højt oplyste, men i deres væsen så jævne grundtvigske bønder, og Du's med dem blev hun så sandelig ikke«.

»Dansk, Danmarkshistorie, nordisk litteratur og mytologi samt kristendoms-lære var hendes kæreste emner og fag ... hun talte meget, men skønt hun var så rigoristisk, har jeg slet ikke indtryk af, at hun gik ud på at påtvinge os sine egne færdige meninger, hun søgte snarere at vække os til selvtænkning og selverkendelse«.⁸

Såvidt Ingeborg Møller. Om Elise Lindbergs sidste år har vi desværre ikke tilsvarende virkelighedsnære udsagn. Omkring århundredskiftet havde hun sit hjem i Kolding, og hun døde i 1913, noget over 80 år gammel.

4. Højskolebladet 1887 og 1888.

5. A. Pontoppidan Thyssen: Den ny-grundtvigske bevægelse I, s. 457 og 459 med noter.

6. Trykt i København 1889. Forfatterpseudonymet er S. B.

7. Sønderjyske kvinder under fremmedherredømmet I, s. 65.

8. Og de troede at hjertebånd kan bryde –, Kbh. 1946, s. 100 ff.

Hertug Christian Albrechts ovale medalje. Brystbilledet er overført til Christian Albrecht Universitetets nye fortjenstmedalje, medaljen er særdeles sjælden, den findes end ikke i Den kgl. Mønt- og Medaillesamling.

Fortjenstmedalje

Den 25. juni 1975 fik professor, dr. phil. Troels Fink overrakt Kiels Universitets fortjenstmedalje.

Gårdejer Olav Bonefeldt, Vester-Sottrup, fortæller denne nye medaljes korte historie.

Medaljen er et led i genopbygningen af universitetet og dets funktioner efter den næsten fuldstændige udslettelse i krigen 1939–45. Ved våbenstilstanden var så at sige kun ruiner tilbage af Christiana Albertinas bygninger, Kiel var en ruinby og dens økonomi ganske ødelagt. I Slesvig-Holsten herskede den største nød, og fremtiden tegnede sig for de fleste usikker og dystre.

Det var også uvist, om universitetet igen skulle åbne sine døre, men beslutningen om at bygge det op på dets gamle område viste

sig snart at være rigtig. Forelæserne og øvelserne begyndte allerede i det første efterkrigsår, den 27. nov. 1945, naturligvis under de mest nødtørftige forhold.

På det akademiske senats (konsistorium) møde den 23. sept. 1947 besluttede man at indstifte en universitetsplakette, der skulle uddeles som en ny anerkendelse til forskere, der endnu ikke havde gjort sig fortjent til æresdoktorgraden, men dog til anerkendelse for deres videnskabelige bestræbelser.

Senatet henvendte sig til universitetsprofessor Sedlmaier og anmodede ham om at give et udkast, der eventuelt skulle kunne fremstilles i et eller andet metal. Imidlertid var ikke alene forskerne af betydning for universitetets beståen i de svære tider efter krigen, men lige så vigtige var de personer,

der muliggjorde udførelsen af disses videnskabelige arbejde. Derfor skulle medaljen også kunne uddeles blandt dem, der særlig havde gjort sig fortjent ved genopbygningen af det ødelagte universitet. Indtil nu er medaljen en udmærkelse for en indsats for »Kieler Almamater«. Udmærkelsestegnet overrækkes sammen med et diplom.

Medaljen bærer på forsiden universitetets grundlægger hertug Christian Albrechts brystbillede taget fra en oval medalje fra hertugens samtid, udført af Johann Christoph Retecke. Hvilket forlæg Retecke har anvendt er ukendt. Det ovale stykke (Chr. Lange 365) er ikke dateret, men det ser ud til at være fra Chr. Albrechts manddomstid. Han fødtes 1641, blev hertug 1659 og døde allerede 1695 kun 54 år gammel.

I 1667 var hertugen blevet gift med kong Frederik III's datter Frederike Amalie, 1676 måtte han flygte og slog sig ned i Hamborg på grund af uoverenstemmelse med kong Christian V, men vendte tilbage 1689 efter forliget i Altona. Medaljen kan stamme fra årene efter hans tilbagevenden til Gottorp, men er måske sandsynligere fremstillet før 1689 for over for offentligheden at fastslå, at hertugen på ingen måde havde givet afkald på sine lande.

En medalje på 75 g

J. C. Retecke var medaljør i Hamborg ca. 1664–1720. I Speciebankens tjeneste (1664–1693) kom han til at udføre stempler til et stort antal portugalsere. Foruden den omtalte ovale medalje til hertugen må nævnes hans ligeledes ovale medalje til dennes kansler Johan Adolph Kielman (1612–1676). Denne blev på Christian Vs foranledning taget til fange sammen med sine tre sønner 1676 og ført til København, hvor han døde i fængslet. Kielman havde indlagt sig særlig fortjeneste ved grundlæggelsen af Christian Albrecht Universitetet, ved hvis indvielse han var til stede som kejserlig kommissær.

Nævnes må også, at Christian Albrechts ovale medalje er anbragt i blindtryk på omslagets forside til Manfred Jessen-Klingberg's bog »Universität und Land«, som handler om Det slesvig-holstenske universitets selskabs første 50 års historie fra 1918–1968. Professor Burck ved Kiels Universitet har forfattet bagsideindskriften »Anerkendelse og tak for fortjeneste«. Den støbte sølvmedaljes diameter er 60 mm og vægten er 75 g. Båndet er holdt i universitetets farver lilla og hvidt.

Vilje til og arbejde for samarbejde hædres

Troels Fink fik overrakt fortjenstmedaljen af Christian Albrechts Universitetets nylig tiltrådte præsident Rolf Möller. Tildelingen begrundes i diplomets tekst således: »Tildelt i anerkendelse og agtelse for hans fortjeneste for samarbejde mellem den danske og tyske videnskab og for opbygningen af et tillidsfuldt forhold mellem universiteterne i kongeriget Danmark og Christian Albrechts Universitet« – særlig fremhævet. Endvidere står der, at Troels Fink med megen dygtighed og tålmodighed har forstået at skaffe Kiels Universitet anerkendelse i Danmark efter den anden verdenskrig. Gennem hans formidling begyndte den frugtbare videnskabelige udveksling mellem Kiels Universitet og de danske universiteter.

Fra Christian Albrecht Universitetets presstjeneste blev oplyst, at Troels Fink som mangeårig ven og fortaler for universitetet i Kiel fra dansk side allerede siden 1951 havde befordret forståelse og interesse for samarbejdet mellem ovennævnte universiteter. Gennem hans formidling blev Kiel Universitetets første officielle delegationsbesøg i København forberedt og med dette forarbejde vejen åbnet for en tysk-dansk kommission i såvel København som Kiel; den har bidraget til udveksling mellem læreanstalterne i begge lande.

Sølvmedaljen, der tildeltes professor, dr. phil. Troels Fink for hans arbejde for et tillidsfuldt forhold mellem Kiels Universitet og universiteterne i Danmark.

Medaljen fra Kiel og Københavns universiteter til Frederik VI's 50 års regentjubilæum, den 14. april 1834. Bagsideskriften lyder »Frederik som yngling, fædrelandets håb«.

Uddelingen af denne medalje kan siges at markere en ny tid i forholdet mellem Kiels og Københavns universitet.

En ældre medalje

En anden medalje (Bergsøe 114) fra 1834 i anledning af Frederik VI's 50 års regeringsjubilæum – Prins Frederik indtrådte 16 år gammel den 14. april 1784 på sin konfirmationsdag i statsrådet – er bekostet af universiteterne i Kiel og København i fællesskab. Men forbindelsen skulle snart brydes, den slesvig-holstenske bevægelse førte til oprøret 1848. Så fulgte 1864, 1920 og 1945, og først herefter var jordbunden beredt til forståelse og samarbejde.

Blandt øvrige med medaljen hædrede personer bemærkes i en fortegnelse (1948–1967) religionslærer og numismatiker Stu-

dienrat, Professor, Dr. Emil Waschinski, der udmærkedes 1965. Han stammede fra Vestpreussen og kom til Kiel 1919, hvor han efter 15 års tjeneste pensioneredes uden dog at lægge sine videnskabelige studier på hyl- den. Waschinski var aktiv næsten lige til han døde 1971, et halvt år før han fyldte 100 år.

Der er kun uddelt ganske få stykker af den nye medalje

Historikeren, biblioteksdirektør i Landesbibliotek i Kiel, professor Dr. Olaf Klose blev udmærket med medaljen 1967. Disse to videnskabsmænd vil være kendte af mange numismatisk og historisk interesserede i Nordslesvig. Af fortegnelsen fremgår endvidere, at tre amerikanske videnskabsmænd også har modtaget den ærefulde anerkendelse.

Egvad lyngkirkegård

AF SAM. KOCH HAUGAARD, LINDBJERG

Det er sommer og varmt. Jeg kører fra det gamle Røde Kro, som ligger ved den gamle hærvej og vest på. Vejen, jeg kører ad, hedder fra gammel tid Tingvejen. Således er den benævnt på Meiers kort fra 1640. Mit mål er Egvad kirke. Jeg kommer forbi Lunderup, om hvilken min 82-årige bedstemor fortalte mig, at nord for byen havde der været megen hede, hvor militæret fra Åbenrå holdt øvelser, og hvor der skulle være rester af skanser.

Jeg fortsætter ad den gamle tingvej og kommer ud på de flade sandjordsmarker, hvor der er sparsomt med levende hegn. Vejen har fået navn efter Mjølss tingsted. Jeg kommer nu til landsbyen Mjølss, der ligger på venstre hånd et stykke fra vejen. På højre side har jeg det gamle Sønder Rangstrup herredsting, der ligger omtrent 200 meter fra tingvejen tæt op mod flyvepladsen. Jeg tager et smut derover. Det er en lav høj på flad mark, cirka to og en halv meter højere end omgivelserne, men ellers er der ikke noget at se. Højen er i tidens løb jævnet og overpløjet.

Der førte ikke mindre end fem veje eller stier til tingstedet. Mod nordøst en kilometer herfra har vi Trankier, et engdrag, hvor der før har været en sø, og gamle mennesker har fortalt, at øvrigheden kom og fiskede her. Egnen her har været beboet helt fra oldtiden. Dengang var der megen egeskov.

Tingstedet var omgivet af skov, måske et par tønder land og ellers var der hede.

Man kan i tankerne forestille sig de fattige komme gående med knortekæp i hånden, mens de mere velbeslåede kom ridende. Her har herredsfogden holdt rettergang med egnens stormænd og bønder. Møderne holdtes under åben himmel, og den makabre galge har stået i nærheden og ventet på forbryder-

ne, der blev dømt efter Jydske Lov.

Men jeg må videre ad tingvejen og ser på afstand den gamle kirke skinne hvid i sollyset. Inde på kirkegården ser jeg på gravstederne, gamle som nye, og dvæler ved fortidens hændelser; medens jeg ordner gravstedet, kommer jeg i snak med en af sognets ældre mænd. I samtalens løb nævner han til min overraskelse Egvad Lyngkirkegård, hvilket ord jeg aldrig har hørt før eller erfaret noget om til trods for, at jeg har boet det meste af min tid i sognet. Han fortalte nu, at lyngkirkegården skulle ligge nord for den nuværende kirke – der hvor snedker Grevsen bor.

Min nysgerrighed er vakt, og jeg beslutter at gå over til Grevsen for at få syn for sagn. Jeg regner med, at det måtte være en massegrav fra Svenskekrigen i 1658. Vi gik ud til sandgraven, og Grevsen fortalte, at i henved en meters dybde var der spor af ligkister, også barnekister, der viste sig som sorte rande i det gule sand. De lå alle i retning øst-vest, og for mig var der nu ingen tvivl om, at sagnet fortæller sandt. Grevsen viste mig de forvitrede knogler i en cigaræske, som han havde med. Det er mærkeligt, at sagnet er blevet bevaret fra slægt til slægt i over tusind år, og at det ikke er blevet ændret.

Min formodning holder altså ikke stik. Det kunne ikke være en krigergrav fra Svenskekrigens tid, for så havde barnekisterne næppe ligget på omtalte måde.

I følge en gammel beretning skulle den nuværende Egvad kirke været bygget i perioden fra 1104 til 1134; det er et langt tidsrum i forhold til nutidens byggetider, men vi må jo erkende, at det var solidt arbejde. Vi hører fra det gamle sagn, at hvad der blev bygget om dagen, blev revet ned om

natten. Ikke djævelen, men de omkringboende hedninger har saboteret byggeriet, så man kan forstå, at det har ikke gået stille af at skifte religion. Det gamle sagn om trolden, der river ned om natten, fra Lunds domkirke, men også fra andre kirker, er også knyttet til Egvad kirke (red.)

Kirkehistorien fortæller, at år 1070 var stifterne inddelt og sognene afgrænsede, som de står i dag. Herefter kan man regne ud, at lyngkirkegården har eksisteret omkring år 1000 og måske før den tid. Det kan en kulstof C14-prøve af kisterne muligvis fortælle os noget om.

Husene har ligget omkring kirken, og de

to gamle ejendomme er den sidste rest af landsbyen.

Jeg forlader nu stedet, og mine tanker går på langfart tilbage i tiden. Mit blik ser den sorte muld, hvor trækirken engang har stået, et slægternes bedehus, hvortil mennesker i medgang og modgang har vandret. Det gamle salmevers rinder mig i hu, hvori det hedder:

Hvis om tusinde år endnu plovfuren går,
der hvor vi haver lagt vore stave,
mon så nogen vel ved
om vor gerning besked
eller stedet, man grov vore grave.

Sagt og skrevet

Tysk repræsentation i Folketinget

Viceskoleinspektør Chr. Stenz, Åbenrå, slutter en kronik den 4. marts i Jydske Tidende (om folketingsvalget den 15.2.1977) med:

I dag er der ingen national spænding knyttet til de politiske valg, men alligevel er der i mange kredse interesse til stede for at konstatere styrkeforholdet mellem de to nationaliteter. Efter 1964, da Slesvigsk Parti mistede sin repræsentation på tinge, kan man faktisk kun ved amtsrådsvalg fastslå det hjemmetyske stemmetal.

Siden 1973 har Erhard Jakobsen og dermed CD taget det tyske mindretal under sine beskyttende vinger, og det har nu for tredje gang givet valg til redaktør Jes Schmidt. Jes Schmidt talte efter valget om en tysk stemmefremgang, men det er der ikke ført noget bevis for. I den sønderjyske amtskreds fik CD 7,8 pct. af samtlige stemmer mod 6,4 i hele landet. Det var en fremgang på 3,3 pct. mod hele landets 4,2 pct. Den direkte fremgang var i Sønderjylland på 76 pct., men i hele landet 200 pct.

Mens de tysksindede kandidater ved sidste valg erhvervede både folketingsmandat og

den første stedfortræderplads, har man ved dette valg haft sideordnet opstilling og har taktisk arbejdet sådan, at 1. suppleanten nu er en dansker. Tilsammen fik de to tyske kandidater 4715 stemmer mod 4231 i 1975, en stigning på 11 pct. Her ud fra kan der ikke udledes noget om den hjemmetyske styrke. Kun 47 pct. af CD's stemmetal var personligt (for Det konservative Folkeparti f.eks. var kun 43,6 pct. af stemmerne personlige), så man tør gå ud fra, at også mange hjemmetyskere har afgivet listestemmer, hvad ikke var taktisk klogt, men man kan heller ikke afvise, at der er gået tyske stemmer til andre partier. Det står dog klart, at det tyske stemmetal var temmelig langt fra at nå et omfang som ved amtsrådsvalget i 1974, da det var på 6464.

Det kan have sin interesse at konstatere forskellen mellem CD's stemmetal i de egentlige grænsekommuner og i landsdelen som helhed. I grænsekommunerne, tidligere kaldt

»den skæve« eller »den truede firkant«, dvs. Bov, Højer, Løgumkloster, Rødekro, Tinglev, Tønder og Åbenrå, var CD's fremgang kun på 33 pct., men i resten af landsdelen på 127 pct. Naturligvis vil den procentvise stigning blive mindre, hvor tyskerne i forvejen står stærkt, men det er ikke hele forklaringen, der er tydelige tegn på, at nationale motiver har indvirket på stemmeafgivningen i grænsekommunerne, hvor man måske har haft Erhard Jakobsens ord i erindring om »denne snerpede, snobbende og snottede danskhed«. I tyskhedens højborg, Tinglev, er fremgangen kun på 6 pct. I Gram og Rødding har CD en fremgang på hhv. 227 og 180 pct., hvor til sammenligning de to nabokommuner mod nord, Lunderskov og Vam-

Flensborg, byen der stagnerer

Fjordbyen Flensborg må fortsat satse på atter at blive hele det sønderjyske områdes centerby, som den var det i helstatens tid, selv om mange nord for grænsen måske på nuværende tidspunkt ikke synes om tanken, sagde Grænseforeningens rejseinspektør Fr. Rudbeck i et foredrag om »Flensborg – en by i stilstand«, som Dansk Erhvervsforening havde inviteret Rudbeck til.

Fr. Rudbeck nævnte en lang række irritationsmomenter og fejl, som han havde samlet gennem en lang række år.

Vi citerer efter Flensborg Avis, 4. marts 1977:

– Flensborgs banegård ligger på et fuldstændig øde sted. Kommer der tog fra Danmark, er der ingen bus.

– Tristheden breder sig i Åbenrågade og Nystaden. Det er et held, at Nørreport lukker for videre gennemkørsel nordfra, idet Nørregade nærmest er blevet et slumkvarter for udlændinge. Dansk Centralbiblioteks nybygning passer overhovedet ikke ind i dette kvarter.

– Manglende planlægning eller planløshed præger byen. Gæster blev i årevis skræmt bort på grund af byggearbejde i hovedgaden

drup, kan opvise hhv. 278 og 229 pct. Altså ikke mere nogen »Kongeågrænse«, hvad ingen eller få vil beklage.

Centrum-demokraterne og dermed det tyske mindretal havde ikke stemmer nok til et sønderjysk kredsmandat. Hertil krævedes 12450 stemmer, og CD fik kun 11343 stemmer. Dersom 2 pct.-spærrereglen blev ophævet for mindretallets vedkommende – og det er ikke utænkeligt – skulle Slesvigsk Parti kun opfylde den afgørende betingelse at erhverve det gennemsnitlige stemmetal pr. mandat, og det vil i år sige 17.423 stemmer. Der er altså ingen muligheder for ved en ændret lovgivning at åbne adgang for en hjemmetysk repræsentation på tinge.

og mangel på parkeringspladser. Romindustrien er på vej ud, værftets fremtid er usikker. Flensborg er blevet en militær- og embedsmandsby med stadig skiftende klientel, afhængig af grænsehandelens skiftende kår og kun med impulser ude fra i form af supermarkeder og danske filialvirksomheder.

– Det er blevet forsømt at gøre Flensborg attraktiv. Der må passes meget mere på den indre by (mønstereksempel Åbenrå – »en fryd for øjet«). En by kan ikke leve uden et vist miljø (se dele af den indre by i København). Mange baggårde i den indre by er ikke værd at bevare og kan udmærket ryddes for at give plads til parkering.

– Såfremt der ikke gøres noget, kan motorvejen i de kommende år bevirke, at der bliver endnu mere stille i Flensborg.

– Et universitet i Flensborg burde have været reklameret som Europauniversitet og have lukket porten op mod nord. Fra Flensborg Teater kunne der have været etableret et dansk-tysk samarbejde i hele det sønderjyske område med tilbud på begge sprog.

– Hvor i Danmark finder man turistbrochurer om Flensborg? På turistbureauer i Nyborg og Odense har jeg spurgt forgæves

– Goslar var repræsenteret ... Flensborg er nødt til at gøre mere for at minde om byens eksistens.

– Stikord kommunalreform: Flensborg er i dag indelukket, hvorimod Odense og Århus har fået luft omkring sig med muligheder for storstilet planlægning. Flensborg burde have været lagt sammen med en stor del af det tidligere Flensborg amt. Men Flensborgs kommunalpolitikere ødelagde muligheden, fordi de ønskede Flensborgs status som amtsuafhængig by (kreisfreie Stadt) bevaret. Flensborg burde være blevet hovedby i et storamt Sydslesvig, som så ville have

været en ægte partner for Sønderjyllands amt.

– Der bør træffes en aftale med De danske Statsbaner (DSB) om, at de danske tog udgår fra og ender i Flensborg. Der er ingen mening i, at man kommer til Padborg ved midnatstid og ikke kan komme videre hverken med tog eller bus.

– Flensborg må gøre meget mere for at placere sig som centrum for det sønderjyske område. Samarbejdet over grænsen vil blive uddybet i de kommende år, hvor grænsen kun vil have administrativ karakter.

Grænselandsdagbog

VED FR. RUDBECK

SYD FOR GRÆNSEN

2. februar: Flensborg bys tilskud til byens danske børnehaver forhøjes i år fra 380.000 DM til 418.000 DM, en 10 pct. forhøjelse, der er ens for alle private børnehaver i Flensborg.

Ved et valgmode i Dybbøl udtalte både Mogens Glistrup og Fremskridtspartiets kandidat i Sønderborgkredsen, lærer Bent Wissing, sig imod officielle danske statstilskud til danske aktiviteter syd for grænsen. Bent Wissing mener, at det danske mindretal i Sydslesvig bør opnå samme vilkår som det tyske mindretal i Nordslesvig.

3. februar: Det tyske Isted-udvalg vil eventuelt gennem etablering af et dansk-tysk samarbejde gøre en kraftig indsats for bevarelsen af Isted-mindehallen, hvis tilstand betegnes som katastrofal.

En gave på otte værker af maleren Emil Nolde giver Flensborg museum mulighed

for at indrette en permanent Nolde-udstilling.

Under overværelse af greve og grevinde Ingolf af Rosenborg indvies et dansk forsamlingshus i Langsted.

5. februar: Flensborg Avis afviser i en leder Mogens Glistrups og Bent Wissings forslag om mindretalsstøtte alene fra herberglændet og betegner det under henvisning til den forskelligartede lovgivning som utopisk tale og tågesnak.

Gårdejer Carsten Boysen, Risum, modsætter sig i et kommunerådsmøde et forslag om igen at anvende tyske gadebetegnelser i stedet for de nuværende frisiske, selv om turisterne ikke forstår de frisiske betegnelser. Kommunen har for tiden 30 stedbetegnelser af frisisk oprindelse.

6. februar: På et fællesmøde i Bredsted mellem forældre og lærere fra danske skoler i Nordfrislands amt beslutter man at søge en

dansk efterskole oprettet i Sydslesvig. Det er forældrene, der skal tage initiativet.

Under den tyske march til Oversø i mindet om kampen for 113 år siden understreger formanden for Bund deutscher Nordschleswiger, Gerhard Schmidt, at grænselandets befolkning har vist vejen til Europa gennem den her praktiserede form for gensidig forståelse.

7. februar: Under en paneldebat på grænseakademiet i Sankelmark betegnes det frisiske arbejde som et stykke hjemstavnsarbejde, og at det frisiske sprog kun er en dialekt på linie med andre slesvigholstenske dialekter, derfor kunne friserne ikke betegnes som et nationalt mindretal, en påstand som blev kraftigt imødegået blandt andet af præsidenten for den europæiske mindretalsunion, generalsekretær Hans Ronald Jørgensen.

8. februar: Præsidenten for Landbrugskammeret i Kiel greve Johan Rantzau betegner likviditetstilstanden i landbruget i Slesvig-Holsten som dårligere end nogen sinde.

9. februar: Flensborg Avis vender sig skarpt imod en plan om at indrette et parkeringshøjhus ved Nørre Gravene i Flensborg; gennemføres projektet vil det medføre en flytning af avisens tekniske afdelinger og desuden bringe den danske Jens Jessen-børnehøje i fare.

11. februar: Den danske kirke i Rendsborg får et nyt orgel, som idag befinder sig i Mustin kirke ved Ratzeburg; orglet stammer fra 1700-tallet.

Under en samtale i Nordwestdeutscher Rundfunk om Istedløven foreslår bypræsident dr. Horst Kiessner, Flensborg, at man benytter 150-årsdagen for Istedslaget i året 2000 til igen at anbringe mindesmærket i Flensborg.

Journalist Jørgen Dethlefsen, NDR, Flensborg, nævner på et SSF-møde i Treja det

gode samarbejde med Radio syd i Åbenrå.

14. februar: Grænseforeningen meddeler, at gården Røhsminde i Jaruplund pr. 1. marts er bortforpagtet til formanden for den danske landboforening i Husum og omegn, gårdejer Th. Brodersen, Büttjebüll.

På et SSV-møde i Vesterland beklager byrådsmedlem Chr. Hansen, Bredsted, at SSV som følge af 5 pct. reglen ikke blev repræsenteret i flere kommuner, selv om den danske kandidat havde flere stemmer, end de store partier skulle bruge til deres sidste mandat. Da SSV ikke er noget splittelsesparti, ville han opfordre til at få denne regel fjernet.

15. februar: I følge tyske forlydender vil den vesttyske regering nedskære sine bevillinger til digesikringsarbejder, og der er ikke foreløbig afsat midler til et fremskudt dige.

18. februar: Ved licitation af nybyggeriet ved Duborgskolen anslås de samlede udgifter til ca. 16 mill. DM.

19. februar: Heller ikke i det slesvigholstenske landsbudget for 1977 er der afsat midler til det dansk-tyske dige.

Karl Otto Meyer stemmer for budgettet, da bevillingerne til den danske folkedels arbejde tager et skridt i den rigtige retning. Alligevel er der stadig ikke ligestilling med den øvrige befolkning.

22. februar: Flensborg Yacht Club optages i Dansk Sejlunion men på betingelse af, at FYC også forbliver medlem i Deutscher Segler Verband, og at FYC's både ikke må føre danske flag.

Flensborgs indbyggertal var ved årsskiftet nede på 91.727 eller 1486 færre end året før; i forhold til 1974 var faldet 2801 indbyggere.

24. februar: I mindet om afdøde landdags-

mand Samuel Münchow oprettes et legat til glæde for beboerne på Dansk Alderdomshjem i Flensborg.

SdU's forretningsudvalg vil undersøge mulighederne for at rejse en dansk hal i Slesvig.

25. februar: 23,7 km diger i Nordfrislands amt trænger til forstærkning efter stormflodsskaderne i 1976.

Danske i Hatsted ønsker at bevare den nedlagte skole som dansk forsamlingshus og kirkesal.

26. februar: Det nyrestaureerede slot i Humsum genindvies. Den danske arkitekt Karsten Rønnow har været medarbejder.

NORD FOR GRÆNSEN

1. februar: Af beretningen for skolevæsenet i Sønderjyllands amtskommune fremgår, at 41.206 elever undervises i danske skoler og 1385 i tyske skoler eller 3,25 pct. af det samlede elevtal.

2. februar: En slesvigholstensk landdagsdelegation under ledelse af Karl Otto Meyer besøger Tønder, Møgeltønder, Bredebro, Løgumkloster og Ribe for at studere dansk egnsudvikling.

4. februar: Grænseregions-forskningsinstituttet i Åbenrå indvies. Undervisningsminister Ritt Bjerregaard understreger, at udsyn til andre grænseegne kan give inspiration, og instituttets direktør, professor Troels Fink peger på, at der sker stadige forskydninger i grænseregionernes liv.

5. februar: Den nedlagte tyske skolebygning i Sønder Vilstrup vil blive bevaret som centrum for egnens tyske arbejde, oplyses det

på den tyske skoleforenings generalforsamling.

Museumsdirektør Hans Neumann, Haderslev, kan på grundlag af en række udgravninger dokumentere, at det var sønderjyder, som omkring år 450 erobrede England.

Statsminister Anker Jørgensen orienterede sig under et besøg i Åbenrå om det tyske mindretals problemer. Der peges fra mindretallets side på, at makkerskabet med Centrum-Demokraterne kun er en midlertidig løsning, men at målet er fjernelse af spærrereglen for mindretallet.

8. februar: Slesvigsk Parti forelægger et valgprogram for de næste fire år. Det betones heri, at mindretallets repræsentanter på Christiansborg ikke kun varetager mindretalsinteresser eller landsdelens, men også med deres stemme vil bidrage til at bevare folketingets funktionsmuligheder. Derfor foreslås, at nyvalg kun kan udskrives, dersom et absolut flertal i tinget godkender det, og at en regering kun kan tvinges til at træde tilbage, når oppositionen kan enes om en ny statsministerkandidat.

Sønderborgs turistchef, Per Christensen, mener, at man ved at udnyttet det store marked blandt endags-turisterne kan gøre meget for at rette op på den skæve grænsehandel.

De socialdemokratiske kandidater i Sønderjylland finder, at grænsehandelsdebatten er helt overdramatiseret.

Statsminister Anker Jørgensen siger i en samtale med Jyske Tidende, at man efter valget vil se på grænsehandelen.

9. februar: Ved grænseovergangsstederne opsættes det danske rigsvåben. Mens det tyske våben findes overalt, har det danske manglet.

Repræsentanter for grænseamterne mødes i Åbenrå til et første fællesmøde. På tysk side frygtes, at befolkningstabet kan føre

både til nedlæggelse af skoler og af trafiklinier. Det fastholdes, at man vil bevare en pragmatisk mødeform, og at hver part bevarer sin fulde handlefrihed. Man enedes desuden om et fællesmøde med repræsentanter fra den tysk-hollandske grænse.

10. februar: 95 pct. af eleverne i de sønderjyske folkeskoler har valgt tysk som valgfrit fag, fremgår det af en statistik fra undervisnings- og kulturudvalget i Sønderjyllands amt.

Folketingsmand Sv. Ingomar Petersen betegner under et valgmode i Hygum Fremskridtspartiets parole om at nægte bevillinger til Sydslesvig som dobbeltspil, idet partiets medlem af det sønderjyske udvalg hidtil har stemt for alle bevillinger.

Folketingsmand Jes Schmidt peger under et tysk valgmode i Vilsbæk på, at alle profetier om, at mindretallet ville smuldre væk, er gjort til skamme.

Generalkonsul Arne Fog Pedersen gør under et afstemningsmøde i Rinkenæs opmærksom på, at den dansk-tyske grænse fra 1920 er den eneste endnu eksisterende af »Versailles-grænserne«. Grænsedragningen i 1920 var rigtig.

15. februar: Ved folketingsvalget genvælges for socialdemokratiet Erik Andersen og J. K. Hansen og nyvælges Svend Taanquist. Joh. Burgdorff genvælges for de konservative og Johan Philipsen for Venstre. Fremskridtspartiet genvælger Helge Dohrmann og nyvælger Bent Wissing.

Centrum-Demokraterne genvælger Jes Schmidt. Partiet får ialt 11.399 stemmer. Heraf er afgivet 4228 personlige stemmer på Jes Schmidt eller 691 flere end ved sidste valg, og 687 på Hans Chr. Jepsen eller 7 stemmer mindre end i 1975. Partiets første suppleant bliver dermed Bent Olsen fra

Christiansfeld. Det er ialt 4915 personlige tyske stemmer mod sidst 4231 stemmer.

18. februar: De unge tyske nordslesvigere er stærkere interesseret i mindretallets historie, fremgår det af et stævne holdt på det tyske gymnasium i Åbenrå.

Formanden for Sønderjysk Idrætsforenings hovedkreds i Sønderborg, Chr. Caspersen, mener, at modstanden imod nationale tanker har ændret sig radikalt, siden vi er kommet i EF. Netop den derfra kommende påvirkning har igen gjort det acceptabelt at værne om dansk nationalitet.

19. februar: Schleswig-Holsteinische Landeszeitung i Rendsborg betegner Jes Schmidts valgresultat som fremragende, og Kieler Nachrichten hævder, at valgets sejrherre Anker Jørgensen vil møde Jes Schmidt med respekt.

23. februar: Sønderborgs vartegn, garnnøglet, vil forsvinde, når Kamgarnsspinderiet lukker 1. september. 130 arbejdspladser ophører dermed.

24. februar: Ved Kelstrup strand skal der i stedet for det gamle Viktoriabad bygges et appartementshotel til 25 mill. kr.

Instituttet for Grænseregionsforskning i Åbenrå gennemfører en konference til belysning af dansk og tysk regionalplanlægning.

26. februar: Fhv. folketingsmand Hans Schmidt-Oksbøl finder det forbløffende, at der kan tales om respekt i Kiel, når valgresultatet for mindretallet i 1977 er halveret i stedet for fordoblet i modsætning til 1953.

Den 800 ha store tunneldal mellem Kruså og Padborg er nu efter en kendelse fra Fredningsnævnet i Sønderjylland fredet i sin helhed. Den tyske del på ca. 500 ha er fredet.

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - Tlf. 52 25 71

Grønlandets liv Grønlandets sang

møder De i

Jydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

De gamle jyske kreditforeninger

JYDSK GRUNDEJER-KREDITFORENING
og
NY JYDSKE KJØBSTAD-CREDITFORENING
er nu

KREDIT FORENINGEN DANMARK

Herning: Århus:
(07) 12 53 00 (06) 12 53 00

Idrætshøjskolen i Sønderborg

Højskole med lederuddannelse i gymnastik, boldspil, fri Idræt og svømning.

6 mdrs. vinterkursus for mænd og kvinder fra 3/10-28/3.

3 mdrs. sommerkursus for mænd og kvinder fra 3/5-28/7.

Tlf. (04) 42 18 48 Bent Brier

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri A/s

Jernbanegade 8, Tønder, tlf. 72 15 50

CHECK KONTO

De har hørt om det penge-løse samfund... det er noget med checks... det er noget nemt... noget der holder orden i det økonomiske. Tal med banken - de taler Deres sprog.

SYDBANK
- den sønderjyske bank

Sønderjyllands Lånekasse

Nørregade 21 . Haderslev . Telefon (04) 52 66 33

Kontortid: kl. 9-12

Alt i kontorudstyr

P. J. Schmidt A/S

Vestergade 14, 6500 Vejens
Telf. (04) 54 12 26

ANDELSBANKEN

Sønderjyske afdelinger

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

Jyllands Kreditforening

HADERSLEV
TELEFON NR. (04) 52 27 25

MORSØ STØBEGODS

Aktieselskabet
N. A. Christensen & Co.
Kongelig Hofleverandør
NYKØBING MORS

Selskabs- og udflugtskørsel

Ruteautomobil-Aktieselskabet
for Haderslev Amt og By
Haderslev, tlf. (04) 52 38 55

Ladelund Landbrugs og Mælkerikole

Brørup station

A/S Sønderjysk Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

OVE ARKIL A/S
CIVILINGENIØR - ENTREPRENØR
HADERSLEV

KREDIT FORENINGEN DANMARK

*Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn*

HØJST ANTIK

Bredgade 4, Øster-Højst (14 km nord-øst for Tønder).

Sønderjyske antikviteter sælges.
E. Lund Christiansen, Bredgade 4,
6254 Øster-Højst. Tlf. (04) 74 51 36.

DANEOD HØJSKOLE – ALS

3 mdr. sommer-, 5 mdr. vinterskole

Tlf. (04) 46 41 12

Mogens Hemmingsen

Værksted for arkæologi og kulturhistorie

Studier af sønderjyske fortidsminder – Aktiv deltagelse i udgravninger – Indsamling af folkeminder – Medvirken i udstillingsarbejde.

Arbejdet ledes af mag. art. Niels Sterum.

5 mdr. kursus januar–maj. Korte kursus juni–november.

Løgumkloster Højskole, 6240 Løgumkloster

Telf. (04) 74 33 25, kontor mandag–fredag kl. 10.30–13.00.

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

TRY HØJSKOLE

9330
Dronninglund
Sygeplejehøjskole

SØNDERBORG HANDELSSKOLE

Handelsgymnasium – Handelshøjskole-
afdeling

Sdr. Landevej 30 – Tlf. (04) 42 55 25

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM 1/2 • VOJENS

De fleste ta'r os for pengenes skyld

I Sparekassen træffer De folk med økonomi som speciale. Fagfolk, som ved, hvordan man får noget ud af pengene, og som gerne vil hjælpe Dem til en god handel. Det kalder vi Sparekassens Økonomi-service.

Tal med Sparekassen, før De handler. Uanset om det gælder køb og salg af værdipapirer, eget hus eller bare almindelige daglige økonomiske spørgsmål. De er altid velkommen!

Økonomiservice -

Spørg

SPAREKASSEN